

Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet 1992. évi tevékenysége¹

Az Intézet 1992-ben az előző évben megkezdett középtávú feladattervben körvonalazott, több évre kimunkált koncepciót megvalósító kutatásait végezte, meglehetősen szűkös költségvetési, emellett szép számú elnyert pályázati és külső megbízási forrásokból. Szellemi kapacitásunk célszerű hasznosítása mellett azt fokozandó, egyre inkább alkalmaztunk korszerű kutatómódszereket, eszközöket, s hagyományosan vettük igénybe hazai és nemzetközi szakmai kapcsolatainkat, amelyek révén sikeres együttműködések keretében is fontos eredmények születtek.

Az év fontos eseménye volt az akadémiai „kétfordulós” felülvizsgálat, munkánk, múltunk, jelenünk, jövőnk értékelése, ajánlások megfogalmazása, ami nem csupán a felülvizsgáló ad hoc bizottságnak és felettes akadémiai szerveknek, testületeknek, hanem széles körű adatszolgáltatással, jelentések összeállításával–megfogalmazásával vezető munkatársainknak is számottevő feladatot, tárgyalások–beszámolók sorozatát jelentette. A felülvizsgálat során pozitív értékelést–elismerést kiváltott munkásságunk, az Akadémia által is közzétett jelentés ellenére költségvetési támogatásunk ismételt csökkentésére került sor, hiszen az MTA is a korábbiaknál lényegesen kevesebb támogatást kap az országos költségvetési keretéből. Ennek ellenére talpon maradtunk, s eredményesen végeztük tevékenységünket, amelyről az alábbiakban előbb a főbb tematikai csoportok, azokon belül egyes témák szerint adunk számot, majd a tudományos beszámoló után egyéb tevékenységeinket vesszük sorra, a hagyományos sorrendben.

A) Tudományos tevékenység

1. témacsoport. Domborzatminősítés, geomorfológiai és geoökológiai térképezés, fiatal képződmények és felszínformáló folyamatok kutatása

Témacsoportvezető: SCHWEITZER F. tud. oszt. vez. Munkatársak: BALOGH J., BALOGHNÉ DI GLÉRIA M., HAVAS F.-NÉ, JUHÁSZ Á., KIS É., MAGOS M., SZENTI E.-NÉ, SZABON M. (ösztöndíjas nov.-tól), részben MAROSI S., PÉCSI M., SOMOGYI S. tanácsadók, továbbá külső munkatársak: FRANYÓ F., FODOR T.-NÉ, HORVÁTH G., SCHEUER GY.

A Geomorfológiai Osztály munkatársai hatékonyan vettek részt más témacsoportokba tartozó feladatok megoldásában is.

1.1. téma. Termő- és telephelyek minősítése és mérnöki geomorfológiai térképezés

1.1.1. Az Ófalu mellé tervezett radioaktív-hulladék lerakóhely-kiválasztás problémái löszös dombvidék földrajzi környezetében c., a PAV megbízásából, SCHWEITZER F. vezetésével, BALOGH J. és TINER T. közreműködésével, OTKA téma (1.6. téma) célkitűzéseit is szolgálva, a Paksi Atomerőmű kis és közepes aktivitású radioaktív hulladékainak elhelyezése céljából az 1988–1991 között Ófalu–Feked–Véménd térségében folytatott kutatások eredményeinek összefoglaló szintetizálására került sor (35 old.). Az erőmű üzemeltetői számára alapvető kérdés, hogy hosszabb távon legyen megoldott a folyamatosan keletkező kis és közepes

¹ Osztály- és témavezetők jelentései alapján összeállította MAROSI SÁNDOR

radioaktivitású hulladékok biztonságos elhelyezése. A kis területű és sűrűn lakott Magyarországon az ilyen hulladékok számára megfelelő lerakóhelyet találni nagy gond. A tárolandó hulladék veszélyes volta és növekvő mennyisége megköveteli, hogy csak rendkívül gondos mérlegelés után kerüljön sor az ilyen célra kiszemelt területek közötti választásra, ill. hogy a kiválasztott terület sokoldalú vizsgálatára még a lerakóhely létesítésére irányuló nagyberuházást megelőzően kerüljön sor.

Az MTA FKI munkatársai még 1988-ban kapcsolódtak be a PAV által kiválasztott hulladéklerakóhely területének geomorfológiai, gazdaság- és társadalomföldrajzi szempontú vizsgálataiba. A geomorfológiai viszonyok nélkülözhetetlen feltárásán kívül egy veszélyes-hulladék lerakóhely területének kijelölésénél már nem lehet figyelmen kívül hagyni annak gazdaság- és társadalomföldrajzi környezetét sem. Ez utóbbi alapvonásai (pl. településhálózati sajátosságok, a népesség demográfiai szerkezete, a gazdasági tevékenység jellege stb.) ugyanis hosszú távon erősen hatnak a tárolóhely üzemeltetési körülményeire és a lerakóhely településkörnyezetének használati módjára. Mindezért a tárolóhely tágabb, ill. szűkebb környezetének természet-, gazdaság- és társadalomföldrajzi feltérképezésére már a lerakóhely kijelölését megelőzően, a döntéselőkészítés szakaszában szükség van.

Az Ófalu mellé tervezett lerakóhely esetében ezekre a földrajzi vizsgálatokra már kissé megkésve került sor, ám a vizsgálati eredmények megszületése, annak kimutatása, hogy a kiválasztott terület kevésbé alkalmas radioaktív-hulladék lerakóhely létesítésére, és ezeknek az eredményeknek a PAV által való figyelembevételére még időben megelőzte a nagyobb mértékű építési tevékenység megindulását. A kutatás tartalma:

a) A lerakóhely területének földtani és geomorfológiai viszonyait többlépcsős vizsgálatban tárta fel a munkacsoport.

(1) A kutatási területen először fúrásokat végeztek és a térség domborzatának fejlődését fúrászelvények értékelésével vizsgálták.

(2) A következő lépésben elvégezték a különféle talajok és talajképződmények részletes jellemzését.

(3) A harmadik lépéssel a terület mai domborzati és vízrajzi arculatát kialakító fiatal szerkezeti mozgások sajátosságait tárták fel.

(4) A térség domborzatának fontosabb geomorfológiai formáit terepbejárással és részletes térképezési munkák után geomorfológiai térkép készítésével határozták meg. A különböző geomorfológiai formákat csoportosítás után jellemezték, több formáról fényképfelvételeket készítettek.

(5) Külön vizsgálták a térség domborzati tényezői és a hidrometeorológiai adottságok közötti összefüggéseket. A fő hangsúlyt a csapadék- és hőmérsékleti viszonyok vizsgálatára helyezték, különös tekintettel a hólé és a csapadékvíz beszivárgási tulajdonságaira.

(6) Lényeges feladatot jelentett a terület morfológiai jellemzőinek feltárása és értékelése, amelyhez elkészítették a tervezett lerakóhely térségének lejtőkategória térképét. Nagy figyelmet fordítottak az antropogén beavatkozások hatására bekövetkező felszínmozgások vizsgálatára, azon belül a lejtők alakjának erózió okozta módosulására, mint a lerakóhely domborzati stabilitását legjobban veszélyeztető folyamatra.

b) Több oldalról vizsgálták a tervezett radioaktív-hulladék lerakóhely gazdaság- és társadalomföldrajzi környezetét is.

(1) Elsőként a térség településhálózati jellemzőit, népességének szerkezeti sajátosságait tárták fel, kiemelve a településhálózati hierarchiából fakadó „erővonalak” (közigazgatási beosztás) irányának és kapcsolati intenzitásának szerepét a lerakóhely esetleges területi felügyeletével kapcsolatosan.

(2) Külön fejezetben foglalkoztak a térség gazdasági életének elemzésével, bemutatta a fő gazdasági ágazatok sajátosságait és a lerakóhely működtetésének esetleges néhány hatását a gazdasági tevékenységre.

(3) Kiemelten kezelték a térség vonalas infrastruktúrájának minősítését, különös tekintettel a radioaktív-hulladék szállításával kapcsolatosan várható gondokra, valamint a térség információtovábbítási feltételeinek problémáira.

(4) Fontosnak tekintették annak vizsgálatát, hogy milyen a helyi és környékbeli lakosság viszonya a lerakóhely létesítéséhez, mivel ma már a lakossági állásfoglalás döntő szerepet kap a beruházás helyének meghatározásában.

1.1.2. A Paksi Atomerőmű földrendés-veszélyeztetettségéről, szerkezeti–geomorfológiai–paleoökológiai viszonyairól szerkesztett tanulmány (MAROSI S.–SCHWEITZER F.) a SCHWEITZER F. vezette OTKA témát (1.6.) is szolgálja. A Földr. Ért. 1993. évfolyamában BALLA Z.–MAROSI S.–SCHEUER GY.–SCHWEITZER F.–SZEIDOVITZ GY. tollából már olvasható értekezés fontosabb eredményeit az „Összefoglalás, javaslatok” c. fejezet tartalmazza (l. ott, pp. 135–137.).

1.1.3. A magyarországi Felső-Duna-szakasz térségének környezeti rehabilitációja, az antropogén hatások vizsgálata c. kutatás során a RÉTVÁRI L. vezette AKA téma (1.2. témacsoport) célkitűzéseit is szolgálva (l. még ott is) a Geomorfológiai Osztály a vízgazdálkodási és az antropogén környezetváltozásokkal kapcsolatos vizsgálatokban vett részt. *Eredményeik:*

A Szap és Komárom közötti terület geomorfológiai és vízgazdálkodási adottságai alapján prognosztizálták a várható környezeti hatásváltozásokat. A geomorfológiai fáciések és a különböző domborzattípusok sajátos felépítéséből adódóan következtek a felszín alatti vízkészletek minőségi és mennyiségi változásaira a vízlépcsőrendszer megépítése esetén, ill. a mellékvízfolyásokon bekövetkező vízminőség romlására a Duna drasztikus vízhozam ingadozásai következtében (BALOGH J.).

Elkészült az „Antropogén környezetváltozások vizsgálata a Győr–Almásfüzitő közötti Duna-szakasz térségében” c. összefoglaló értékelés (JUHÁSZ Á.), amely az antropogén hatások környezetformáló szerepével, a környezetvédelem szempontjából fokozottan veszélyeztetett területek lehatárolásával, a főbb környezeti veszélyforrásokkal, valamint az átalakított térség rehabilitációjára vonatkozóan ajánlások kialakításával foglalkozik.

1.2. téma. Az Északi-féltéke paleogeográfiai térképezése c., PÉCSI M. kutató professzor irányításával az előző évben az Atlas of Paleoclimates and Paleoenvironments of the Northern Hemisphere c. mű megjelentetésével sikeresen zárult téma (lásd Földr. Ért. 1993/1–4. pp. 296–297.) utólagos feladatai voltak 1992-ben az értékesítéssel kapcsolatos tárgyalások, propaganda munkálatok, levelezések, értékesítési eljárások stb.

1.3. téma. „Geoökológiai térképezési eljárások és módszerek továbbfejlesztése magyarországi típusú területeken” (OTKA téma. Témavezető: JUHÁSZ Á.)

a) A tárgyévben folytatódott a reprezentatív típusú területek (Balaton-felvidéki típusú terület, Káli-medence) tematikus térképsorozatainak feldolgozása, catena rendszerben a mikrodomborzat műszeres terepi felvételezése, talajszelvényezés, a természetes növénytakarások típusainak meghatározása.

b) A tematikus adatbank összeállítása raszter-rendszerű alaptérképen c. kutatási feladaton belül elkészült „A tematikus adatbank képzésének módszerei” c. fejezet is.

c) A Balaton vízgyűjtő különböző ökológiai adottságú mintaterületeire kiterjedt vizsgálatok eredményeit tartalmazó, a *Studies in Geography in Hungary* 27. kötetében megjelenő, saját kivitelezésű különnyomatok formájában az IGU washingtoni kongresszusára eljuttatott tanulmányban MAROSI S. korábbi *erózióveszélyeztetettség* elvi-módszertani táblázatai szerint JUHÁSZ Á.-al a gyakorlati alkalmazhatóságra kerített sort. Az első mintaterület a Balaton D-i vízgyűjtőjén Látrány és környéke dombsági jellegű térszíne, a második pedig az É-i vízgyűjtő hegységi, hegység előtéri domborzat-típusát képviseli.

A módszer alkalmazásának alapvető feltétele volt, hogy a felszíni ellenállási fokozatokat meghatározó tényezőkről egzakt információkkal rendelkezzenek. Ismerniük kellett a litológiai adottság, a lejtőszög, a talaj, a növényzeti fedettség és a földhasznosítási típusok mint meghatározó tényezők területi és időbeli alakulását. A Balaton vízgyűjtő területéről ilyen vonatkozásban alapvető információt nyújtottak tematikus minősítő térképek, s a módszer bemutatására legalkalmasabbnak tartják a tematikus kartográfiai szintézist.

A Látrány környékéről 1:5000-es méretarányban készült erózióveszélyeztetettség felvételek bemutatásának menete a következő volt: (1) A minősítés első fázisaként elkészítették a terület litológiai, lejtőkategória-, genetikai talaj-, fedettség és területhasznosítási analitikus tematikus térképét. (2) A térképek egymásra helyezésével összesített tematikus térképvariáns nyertek. (3) Az összesített tematikus térkép információbázisa alapján minősítették tényezőkénti kritériumok alapján a felszín erózióveszélyeztetettségét. A területi minősítés két lehetséges változatát mutatták be; hogy mikor melyiket alkalmazzák, az az információk egységnyi területre vonatkoztatott mennyiségétől és a méretaránytól függ. Eljárásuk első változata, amikor az addicionált térkép homogén területi egységeit minősítik. A második változat, amikor a terület változatossága eredményeként sok információval van dolguk s a tematikus átfedés sűrűsége megnehezíti a minősítést; ilyenkor információrácst alkalmaznak, s az információrácst homogén területi egységei rajzolják ki a felszín erodálhatóságát. (4) A minősítés alapján elkészítették a domborzat erózióveszélyeztetettség tematikus térképét, amely szintézis-térkép.

A második bemutatott terület középhegységi, ill. hegységelőtéri domborzatot képvisel a Balaton É-i vízgyűjtőjén. A felvétel 1:100 000-es méretarányban készült, elsősorban áttekintő jelleggel. A minősítés menete az előzőekben elmondottak szerint történt. A vizsgált területről 1:100 000-es méretarányban elkészítették a litológiai, lejtőkategória-, területhasznosítási, genetikai talajtérképet mint analitikus térképsorozat. Értékelő eljárásuk szerint készítették el a terület erózióveszélyeztetettség térképét.

Térképezési módszerük célraorientált, továbbfejlesztésén célszerű dolgozni.

d) Az ipari-bányászati régiók környezeti hatásvizsgálata során:

– levegőszennyezettségi mérésekre került sor az Inotai Alumíniumkohó környezetében (JUHÁSZ Á. és a laboratórium),

– méréseket végeztek az almásfüzitői vörösiszap (alumínium salak) környezetre gyakorolt káros hatására vonatkozóan (SCHWEITZER F.),

– vizsgálatok folytak Balatonfüzfő–Pét–Inota területén a vízgyűjtő területek felszíni és felszín alatti vizei vízgazdálkodási szempontú minősítése érdekében (BALOGH J.),

– térképezésre és mintavételezésre került sor a százhalombattai olajszennyeződéssel kapcsolatban, valamint előkészítették a kutatásról szóló szakértői jelentést (SCHWEITZER F.),

– terepi vizsgálatokat, mintagyűjtést végeztek a mátraderecskei–recski CO₂ és radon szivárgás ügyében szakértői jelentés készítése céljából (SCHWEITZER F.).

1.4. téma. Magyarország domborzatának fejlődése és fiatal képződményeinek kutatása

A rész témák célkitűzésében szerepel néhány országosan jellemző és fontos vörösiszap- és löszfeltárás részletes litológiai és pedológiai vizsgálata, laboratóriumi elemzésekkel, továbbá a hordalékkúpok, édesvízi mészkövek litológiai tulajdonságainak és hasznosítási lehetőségeinek vizsgálata, a hazai domborzat geomorfológiai szintjeinek korrelációja az egyidejűleg képződött üledékekkel és biosztratigráfiai leletekkel. A Geomorfológiai Osztály feladata szorosan kapcsolódott a PÉCSI M. által vezetett Löszmunkacsoport feladataihoz. Ez utóbbi érdekében az ország különböző részein, de főleg Budapest és Gyöngyös között, Dunaszekcsőn, Pakson, Sütőn, Abonyban, Ceglédbercelen típusos rétegsorok sokrétű vizsgálatát tervezték (l. a Laboratórium jelentését az F) fejezet 3. pontjában). *Eredmények:*

a) A száraz időszakban kialakult *dolomitos mésziszapok* jellegzetes geomorfológiai felszíneken találhatóak, többek között a hegységperemi felsőpannon partvonal sávjában. Vizsgálatuk a Mogyoród–Gyöngyös közötti szakaszra terjedt ki (SCHWEITZER F.). A montmorillonit és a halloysit–kaolinitet tartalmazó dolomitos mésziszapok – egy részüket korábban bentonitnak értelmezték – a felsőpannontól (felsőmiocén) kiemelkedő hegységi részről öblítődtek le, rövid folyóvízi szállítással ártéri, ártérperemi hiperszalín medenceperemeken ülepedhettek le és koradiagenetikusan dolomitosodtak. Feltételezhető, hogy többségük leülepedése és in situ diagenézise a „levanti emelet” alsó részében, kisebb részük a plio–pleisztocén határán a szintén száraz (teve, strucc stb.) alsóvillányi-umban történt. A világosszürke, vagy fehér, több esetben plasztikus konzisztenciájú karbonátiszapok 60–80%-os CaCO₃-ot tartalmaznak.

A Magyar-medence belsejében több helyen figyelhető meg – mint a belső sivatagokban (Szahara, Tarim-medence stb.) – igen jellegzetes vasas, mangános, kovás máz, kéreg, amely beszáradás során keletkezik. Ez az ún. „sivatagi kéreg”. Kiválása < 130 mm/év csapadékú, 16–24 °C évi középhőmérséklet mellett megy végbe.

A mogyoródi kiválásról ezért SCHWEITZER F. feltételezi, hogy egy hasonló beszáradási folyamat produktuma. Az algériai mintával mutatott hasonlósága és a környezetében tapasztalható indikációk (bőr feldúsulás a mogyoródi fluviolakusztikus rétegsor és fekü homok határán, protodolomitos mésziszapok a környéken, báriumtartalmú fekete mangánbevonatos kavicsok, gyökérmaradvány pszeudomorfozák a homokösszetben) alátámasztják e feltételezést. A kutatásoknak nem csupán geomorfológiai–geológiai vonatkozásai vannak, hanem az új felismerések a mintegy 100 éve vitatott tudományos kérdés (id. LÓCZY L., CHOLNOKY J., BULLA B. stb.) lezárásához is hozzájárulhatnak. A képződmények további terepi és laboratóriumi vizsgálata folyamatban van. A kutatásról előzetes tanulmány is készült.

b) A szakirodalomban először került sor kísérleti jelleggel az egész ország területére vonatkozóan a különböző korú és genetikájú *édesvízi mészkövek termoanalitikai és izotópgeokémiai vizsgálatára* (SCHWEITZER F.). Magyarországon túlnyomórészt a karsztos hegységekhez kapcsolódva közel ezer önálló előfordulás ismeretes, amelyek a felsőmiocéntól kezdve napjainkig változatos körülmények között keletkeztek. A vizsgálatok célja annak megválaszolása volt, hogy megkülönböztethetők-e a különböző genetikájú és víz hőmérsékletű forrásokból képződött édesvízi mészkövek. Az előzetes vizsgálati eredményekből megállapítható, hogy az adott vízföldtani egységen belül fácies típusok különíthetők el, amelyekből az édesvízi mészkövek keletkezési körülményeire lehet következtetni. Ezzel bebizonyosodott, hogy érdemes az ilyen irányú vizsgálatokat folytatni, mert ezzel a karsztos hegységeink ősföldrajzi és paleo-karsztvízföldtani viszonyaira kaphatunk további információkat.

c) A hazai *geomorfológiai szintek* és a rájuk települő *korrelatív üledékek kronológiai besorolása* érdekében az elmúlt év folyamán is gyűjtöttek számos típusfeltárásból *paleomágneses* vizsgálatra mintákat, részben kontrollvizsgálatok érdekében (BALOGH J., DI GLÉRIA M., HAVAS F.-NÉ), amelyeket MÁRTON P. (ELTE) és BALOGH J. értékelt, ill. dolgozott fel. A TL minták begyűjtését PÉCSI M., BALOGH J., SCHWEITZER F., SZUNG FU-GING (Kína) és LU FU (Kína) végezte.

d) BALOGH J. és SCHWEITZER F. által gyűjtött *faszeneket* és *csontmaradványokat* vizsgált meg C14-es módszerrel HERTELENDI E. (Debrecen, ATOMKI) és a hsziani laboratórium (Kína). Ezek a vizsgálati értékek részben megerősítik a korábbi eredményeket (paleomágneses és a lublini TL eredményeket), részben pedig új párhuzamosítási lehetőségre adnak (a kínai TL eredmények) lehetőséget.

e) Folytatódott a fontosabb magyarországi *alapszelvények* komplex összehasonlító vizsgálata. A célkitűzésben szerepelt néhány országosan jellemző és fontos feltárás közül elkészült:

– a 10 m magas abonyi infúziós löszfeltárás és a 3 m-es fúrásszelvény mintavételezése, szelvényezése és kiértékelése (PÉCSI M.–BALOGH J.–DI GLÉRIA M.–HAVAS F.-NÉ–KIS É.),

– elkészült a dunaszekcsői 100, ill. 50 m-es magfúrásos löszszelvény (SCHWEITZER F.–SÜMEGHY P.), valamint a basaharci téglagyári löszfeltárás újraértékelése a malakológiai eredmények alapján tanulmány formájában (SCHWEITZER F.–SÜMEGHY P.–VÖRÖS I.),

– Szigetszentmiklóson, Soroksáron és Törökbálint térségében – az MO-ás nyomvonalon – neolit-, bronz- és honfoglalás kori telephelyek környezetgeomorfológiai értékelését és térképezését készítette el SCHWEITZER F.,

– az osztály néhány munkatársa (BALOGH J.–KIS É.–SCHWEITZER F.) tanulmányok írásával és terepmunkával, a laboratórium munkatársai pedig alapfeltárásokból begyűjtött minták vizsgálatával és kiértékelésével vettek részt PÉCSI M. löszvizsgálati OTKA-témájában.

f) „Granulometriai kiértékelő módszer alkalmazása a magyarországi löszök összehasonlító vizsgálatában” címmel – amely egyben KIS É. kandidátusi disszertációja is – fontos típusfeltárások vizsgálata és értékelése készült el a 8 magyarországi löszrégió területén. E munka során kipróbálásra került egy Magyarországon ez ideig még nem alkalmazott granulometriai kiértékelő módszer a finomszemcsés üledékek pontosabb, egyszerűbb meghatározása és egymástól történő egyszerűbb elkülönítése, valamint a rétegek közötti határok pontosabb megvonása céljából. Az alkalmazott módszer a várokozáson túl több más rétegtani, ősföldrajzi és geomorfológiai probléma megoldására is lehetőséget nyújt.

A módszer alkalmazása során kapott *eredmények*:

– Elkészült és a gyakorlati hasznosítás számára (mérnökgeológiai tervezés, mezőgazdasági szempontú hasznosítás stb.) bármikor azonnal leolvasható a magyarországi főbb löszszelvények granulometriai jellemzőinek (FG, K_d, S₀, K, S_k, M_d értékek, kiegészítve a CaCO₃ értékekkel) teljes adatbázisa.

– A módszer alkalmazása során nyerhető főbb rétegtani, ősföldrajzi és geomorfológiai információk: a) Az üledékek horizontális összehasonlítása során lehetőség nyílik a paleodomborzatra, a szélirányokra, a viszonylagos szélesebbesre vonatkozó következtetésre és az adott terület üledékeinek egymástól történő pontosabb elhatárolására, pontosabb litológiai térkép szerkesztésére. b) Az üledékek vertikális összehasonlítása során a kiszámított statisztikus értékekből megrajzolt görbékről azonnal (a felvételezés-kor megrajzolt szelvény hiánya esetén is) leolvasható, hogy milyen rétegről van szó, milyenek a rétegen belüli változások, a rétegek párhuzamosíthatóak-e, hol jelentkeznek az esetleges réteghiányok, szükséges-e a löszszelvények szelvényezésekor leírt rétegelnevezések módosítása, hol vannak az agyagosodási szintek, mely rétegekben és milyen mélységben vannak a felmelegedési és lehülési maximumok, lepusztuló vagy feltöltődő részterületről van-e szó, az üledék eolikus vagy fluviális származású-e.

1.5. téma. A 19. sz.-i ármentesítések és lecsapolások földrajzi és ökológiai hatásai Magyarországon (OTKA téma)

SOMOGYI S. a korábbi munkálatok folytatásaként az év folyamán összeállította a témakör tájékoztató irodalmát az alábbi bontásban: Általános irodalom 27 old., Geológia és geomorfológia 21 old., Éghajlat 12 old., Növényföldrajz 24 old., Talajföldrajz 25 old., Vízrajz 127 old., összesen 236 old.

Ugyancsak elkészült a téma végleges feldolgozási tervezete, elkezdődött az első fejezetek megszövegezése. Beszerezte a témavezető SOMOGYI S. a szükséges térképanyagot is, az I. katonai felmérés (Josefinische Aufnahme) NEU ezredestől feldolgozott 1:115 000 méretarányú sorozatot, amely ezentúl az Intézet minden munkatársának rendelkezésére áll.

1.6. téma. Nagyberuházások és veszélyes hulladékok elhelyezésének környezetgeomorfológiai és paleoökológiai viszonyai, ill. településkörnyezetének feldolgozása (OTKA téma. Témavezető: SCHWEITZER F.).

A hazánkban évente keletkező nagymennyiségű veszélyes – köztük radioaktív – hulladék elhelyezésének geomorfológiai lehetőségeit vizsgálták a korábban kijelölt mintaterületeken, ahol intézeti munkatársaink az OSSK-val méréseket is végeztek és több esettanulmány, térkép is elkészült.

A térképezés, mérések során nyert adatok számítógépes feldolgozása is megkezdődött a követelményrendszer kidolgozása céljából. (Lásd még az *1.1.1. témánál* írtakat is.)

1.7. téma. A radioizotópok valószínűsített földfelszíni dúsulási helyeinek kimutatása geomorfológiai vizsgálatokkal a Paksi Atomerőmű környezetében c. téma célkitűzéseit is szolgálták az 1.1.1. és az 1.6. téma keretében végzett vizsgálatok.

A témacsoportban az év folyamán 1 magyar, 2 idegen nyelvű kötet, 11 magyar, 9 idegen nyelvű tanulmány (utóbbiak közül 5 külföldön) jelent meg, 1 könyv és 27 tanulmány kézírata, számos térkép és magyarázója készült el, több mint 20 hazai, 5 külföldi előadás hangzott el, számos szakvélemény született.

2. témacsoport. A természeti erőforrások területi (érték-)katasztere

Témacsoportvezető: RÉTVÁRI L. tud. tanácsadó. Munkatársak: SZABÓ K., továbbá a feladatonként változó személyi összetételű intézeti és külső kutatókból szerveződő ad hoc munkaközösség.

Az év folyamán „A magyarországi Felső-Duna-szakasz vízi erőforrásainak területi (érték-)katasztere, a geomorfológiai, táji adottságok elemzése, a települési környezet társadalomföldrajzi vizsgálata” a korábbi évtizedek kutatásaiból származó adatbázisra épült, ill. az 1991-ben megkezdett kutatások folytatásaként az 1992. évi vizsgálatok 4 témakör köré csoportosíthatók. Ezek:

– A vízkészletek, ill. a vízkészlet-felhasználás mennyiségi és minőségi adatai alapján a GNV hatásterületről a vízvagyonra vonatkozó (forintban kifejezett) értékbecslés;

– A hatásterület táji értékeinek bemutatása, a környezeti adottságok elemzése;

– Újabb mintaterületi vizsgálatok alapján a talajvízszint-süllyedés, paleohidrográfiai viszonyok, az antropogén hatások konzekvenciáinak értékelése;

– Több irányú társadalomföldrajzi vizsgálat a hatásterület Esztergomig terjedő Duna menti településeiben. Főbb eredmények, következtetések:

– A magyarországi Felső-Duna-szakasz vízi erőforrásainak területi katasztere, a GNV megvalósítása esetén az ivóvízben bekövetkező gazdasági károk becslése tárgyú komplex vizsgálatot négy, magasan kvalifikált kutatóból szervezett team végezte el. A vizsgálat adatbázisa a 8 érintett kistáj vízkészletének részletes elemzése (SOMOGYI S.). A területi vízkészlet felmérése a felszíni csapadékokra, a felszíni vízfolyásokra és a felszín alatti vizekre egyaránt vonatkozik, utóbbiak esetében dinamikus, megújuló és statikus hányad szerinti elkülönítéssel. A vízkészletek mennyiségi mutatóinak bemutatásával egyenrangúan kezelt a vízminőség kérdése, a víztisztítók megépítésében megmutatókozó hiány jövőre vetített problematikája. A kérdéskör egészét áthatja, ill. meghatározza a regionális szemlélet, s az ebből következő területfejlesztési, környezetvédelmi primátus.

– A vízvagyon várható értékcsökkenése – a GNV megvalósulása esetén – kétféle módon közelíthető meg. Az elsőnél a szerzők (FALLER G.–TÓTH M.) a partiszűrűsű vízbázis műtárgyrendszer megépülése esetén való hozam- és értékcsökkenését évi 5%-nak feltételezve, a pótlásra szolgáló kutak megépítésével számolva, 3 milliárd Ft-ra becsülik – 10%-os kamatértékkel számolva – a GNV által okozott kárt. Ha a partiszűrűsű kutak feltételezett, kolmatáció okozta hozamcsökkenését az Öreg-Duna vízbázisára épülő víztisztító-telepek kiépítésével feltételezik pótolni, akkor a GNV-t terhelő károkozás az előbbivel azonos, azaz 3 milliárd Ft-os nagyságrendű. Végül a szerzők megjegyzik, ha beigazolódna az ökológusok ama véleménye, ami szerint a GNV műtárgyrendszere Budapest vízellátási potenciáljára is hasonlóan hatna ki, abban az esetben a víztermelés kárelhárítási volumene egy nagyságrenddel volna nagyobb, azaz összességében 35–40 milliárd Ft költségkihatású lenne.

– A komplex vizsgálat *összegezése* (RÉTVÁRI L.) a vízgyűjtő terület értékelés nehézségei között kiemeli, hogy szinte megoldhatatlanok az adat- és információ ellátottsági, más szóval ismeretességi problémák. (Pl. nem lehet a kutatáshoz napra kész víztermelési adatokat beszerezni.) A Duna menti rezervoárban tárolt mintegy 10 km^3 -nyi kistáji mélységi (statikus) vízkészlet a jelen s jövő szempontjából a legfontosabb megóvandó érték. Jelentőségét mutatja, hogy a térség $4500 \text{ millió m}^3/\text{év}$ teljes vízgyűjtő terület kárérték becsléssel számolva közel 700 milliárd Ft -ot tesz ki.

– A teljes hatásterület *tájélemzése* (RÉTVÁRI L.) a területelhatárolás, a társadalom számára kedvező *ökológiai célállapot* elvi kérdéseinek tisztázásával indít. Ezt követően – MAROSI S.–SOMOGYI S. (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere c. kiadványra támaszkodva – kistájanként részletes elemzést ad a hatásterület jellemzőiről, az egyes tájak adottságairól, potenciáljairól (domborzat, földtani adottságok, éghajlat, vízrajz, növényzet, talajok, sajátos táji adottságok). A hatásterület állapotjellemzőinek *mai* minősítése a társadalmi–gazdasági határfelszín 4 karakterisztikus téregységére (Szigetköz, Győr térsége, Duna menti ipari sáv, Dunakanyar) valósul meg. Ebben a térséget sújtó bányászati, ipari szennyezések környezeti hatásai éppúgy szerepelnek, mint a térségbe javasolt megelőző, kárelhárító beavatkozások rendje, a területileg specifikus intézményhálózat hasznosításának, a magánérdekeltségek fokozásának mikéntje.

– A tájpotenciálok megfigyelésére, ill. a *környezeti állapot változásának regisztrálására* – a tájlelemzéshez kapcsolódóan – külön tanulmány készült (GALAMBOS J.). Az állapotfelvételezések modellezésén, az adatgyűjtés rendező elvein túl a tanulmány az erdőállomány minősítésével mutatja be a módszer gyakorlati alkalmazhatóságát.

– A környezeti adottságok komplex megközelítési módszertani apparátusával készült el a magyarországi Felső-Duna-szakasz Ny-i (Rajkától Komáromig terjedő) felének *környezethasznosítási térképe* (KERESZTESI Z.–KERESZTESI Z.–NÉ–RÉTVÁRI L.). Az 1:100 000-es méretarányban elkészített színes kéziratos térkép adatbázisában rendkívül gazdag: a térkép magyarázója a tematikai tartalmat a földhasznosítás változása, a szennyeződés érzékenység és a szennyezés, ill. az egyéb környezeti elemek (pl. árvízvédelmi területen belüli füves, vadvidéki területek, infrastruktúra) komplex témakörök szerint csoportosítja.

– A *Duna mederveviszonyainak* vizsgálata a Szigetközben (SOMOGYI S.) a folyóvízi üledékfelhalmozás, ill. a folyamszabályozások máig ható következményeit sokoldalúan mutatja be. A gazdagon illusztrált (7 térkép) vizsgálat igazolja, hogy minden korábbi állapot – köztük a jelenlegi mederalakzatok – csak a mai ember számára eredetiek. Vagyis az összehasonlítás fő tanulsága, hogy az embertől független természeti erők alakították ki ugyan a Duna-szakasz legfőbb sajátosságait, de az érintett terület lakói számára elviselhetővé azzal vált a vízkörnyezet, amit ahhoz a társadalom a különböző korokban hozzáadott.

Egy-egy esettanulmány készült a Duna duzzasztásának hatására várhatóan bekövetkező talajtani folyamatokról, ill. a domborzattípusok, a vízföldrajzi változások előrejelzéséről, továbbá az antropogén környezeti változásokról. Mindhárom esettanulmány a Győr–Almásfüzitő közötti iparosodott térségről készült.

– *A talajtani folyamatok* (GEREI L.) felgyorsulására főleg az elárasztott Duna partján, ill. a Dunába ömlő patakmedrek környékén számíthatunk. A térségben a Duna mintegy 2,5 m-es átlagos vízszintemelkedése – az érintett, vízfolyások közeli sávban – intenzív láposodási folyamatot indítana el.

– Az Alvízcsatorna alatti, a Komáromig terjedő Duna-szakasz *domborzattípusainak, vízföldrajzi viszonyainak* összehasonlító vizsgálata (BALOGH J.) a műtárgyrendszer üzemelése esetén várható ökológiai változásokat, azon belül is a vízhozamcsökkenés és egyéb, az ivóvízbeszerzést befolyásoló vízminőségromlás problémáit elemzi. Már az eddigiekben is bizonytalan szigetközi ágrendszer vízjárása katasztrófális állapotromlását vetítik előre a szerző 1992. októberében készített fotói.

– A Győr–Almásfüzitő közötti Duna-szakasz *antropogén környezetváltozásainak* elemzése (JUHÁSZ Á.) a domborzattípusok mező- és erdőgazdasági hasznosítása közötti összefüggések bemutatásával kezdődik. Ezt veti egybe az antropogén hatásokkal, kiemelve az emberi beavatkozásokra legérzékenyebb geoökológiai egységek jellegzetességeit, a térség egyébként is nagyméretű ipari és kommunális szennyterhelését. Mindezek alapján javaslatot tesz a környezetvédelmi feladatokra és táji rehabilitációkra.

– A Rajkától Esztergomig terjedő szakasz munkacsoportban végzett *társadalomföldrajzi vizsgálata* a térség *demográfiai helyzetének* sokoldalú elemzésével (népességszám, népsűrűség, természetes népmozgalom, vándorlási mérleg, korösszetétel) indít. E mutatók összegzésével jut el a demográfiai viszonyok általános jellemzéséig, a települések hat minőségi kategóriába való sorolásáig (KOC SIS K.).

– Az 1990. évi *foglalkozási struktúra* (BECSEI J.) megítélése a munkaerővonzás területi intenzitáskülönbségei szerint valósul meg, s a keresők aránya, a munkaerővonzás erőssége alapján kerül sor a területileg különböző minőségi kategóriák szerinti értékelésre.

– A *migráció* vizsgálata keretében két tényező került részletesebb elemzésre (IVÁN L.). Egyrészt a vándorlások településszintű elemzésén keresztül képet kaphattunk a terület második világháború utáni tér- és időbeli migrációs folyamatairól, mert a vizsgálat népszámlálási évek szerint került kiértékelésre. Másrészt az időszakos migráció – ezen belül elsősorban a napi ingavándorforgalom – analízise készült el, amely a foglalkoztató központok (központi települések), valamint a munkaerő kibocsátó (ingázó) települések alapján rendszerezte a vizsgált terület településeit.

– A *lakásállomány* területi jellemzőinek vizsgálata (KOVÁCS Z.) a mennyiségi és minőségi mutatók területi összehasonlításával kezdődik, s a műszaki színvonal (építési idő, komfortfokozat, infrastrukturális felszereltség stb.), a lakáspiac szemszögéből jut el a hatásterület településállományának három csoportba (kedvező, átlagos, kedvezőtlen) való sorolásáig (térképen is).

– A magyarországi Felső-Duna-szakasz *munkaerőpiaci vizsgálata* (DÖVÉNYI Z.) a századok óta dinamikus fejlődő térség múlt és *jelenbeli* jellemzőit veti össze az országos mutatókkal. A két érintett megye (Győr–Moson–Sopron, ill. Komárom–Esztergom) szerkezetileg eltérő – országos viszonylatban alacsony – mai munkanélküliségét a gazdasági struktúra területi különbözőségében tükrözteti, kiemelve, hogy a tényleges

válságágazatoktól mentes a térség. A bősi vízlépcső munkaerőpiacra gyakorolt várható hatásában két karakterisztikus negatívumot (agrár- és idegenforgalmi ágazat) emel ki, a beruházás végrehajtása viszont a terület „image”-zsát is lerontja.

– A hátasterület *komplex közlekedési-távközlési térképe* (TINER T.), ill. annak magyarozója a legkedvezőbb forgalmi helyzetű országrész fő mutatóit elemzi. Bemutatja a sok-sok megoldatlan problémát (városokat elkerülő főútvonalak hiánya), de ugyanúgy a közúti tömegközlekedés, a helyi autóbussz közlekedés, a személygépkocsi-ellátottság országos adatokhoz viszonyított kedvező helyzetét is. Megállapítja, hogy a vízi közlekedés évtizedek óta érdemtelenül alárendelt szerepet játszik (személyforgalmi kikötők nincsenek), s a nagymértékű vízszintcsökkenés miatt az Öreg-Dunán gyakorlatilag máris megszűnt a folyami áruszállítás. A távközlési viszonyok az utóbbi években jelentősen javultak.

A 2. témacsoport kidolgozóinak a publikációit más témacsoportoknál számszerűsítjük.

3. témacsoport. A talajpusztulás műszeres mérése és számítógépes modellezése, regionális agroökológiai minősítés

Témacsoportvezető: KERTÉSZ Á. oszt. vez. Munkatársak: LÓCZY D., SZALAI L., PÁRKÁNYI L.-NÉ, MÉSZÁROS E., SZABÓ K. Külső munkatársak: MÁRKUS B., MEZŐSI G., PAPP S., GEREI L.

3.1. téma A talajeróziós folyamatok által okozott talaj- és tápanyagvesztés becslése a Balaton vízgyűjtőjén. Hozzájárulás a tó ökörendszerének megőrzéséhez (az MTA és a Deutsche Forschungsgemeinschaft együttműködése).

A Trieri Egyetem hallgatóinak és Earthwatch önkénteseinek segítségével csaknem befejeződött az Örvényesi-Séd vízgyűjtőjének részletes talajtérképezése. Befejeződtek a mesterséges esőzeterítési kísérletek.

Eddig elért *legfontosabb eredmény*, hogy a vízgyűjtő egy részére elkészült a talajvesztésgbecslés FIR-módszerrel, az ARC-INFO szoftver segítségével. Három módszert próbáltak ki (KERTÉSZ Á.–MÁRKUS B.–MEZŐSI G. 1992); a táblaméretre számított talajvesztéset, az erózióveszélyeztetettséget, és a FIR adatszintjeinek egymásra fektetésével (poligonmetszés) meghatározták a talajvesztéset. Ez utóbbi volt a legjobb közelítés.

A grazi együttműködésben tervezett, részben megkezdett 3.2. és 3.3. *téma* érdemi munkálatai főként az OTKA pályázat későbbi (1993. évi) elnyerése, LÓCZY D. egész éves Humboldt-ösztöndíjas tanulmányútja, egyéb feladatok miatt szüneteltek, ill. késedelmet szenvedtek.

3.4. téma. Agroökológiai mikrokörzetesítés a növénytermesztésre való ökológiai alkalmazás minősítése alapján Pest és Bács-Kiskun megyére (OTKA téma, vezetője LÓCZY D., távollétében [Németország] SZALAI L.).

A Pest megyei adatfeldolgozás során elkészült a megye talajtérképének adatbevitel és annak korrekciója. Az egyes M = 1:100 000-es térképszelvényeket egyesítették. Az illesztéskor fellépő szelvényhatár-átfedéseket kiküszöbölték és az egyes poligonok összetartozó részeinek teljes egyesítését megoldották. Szintén elkészültek a település-, erdő-, havi hőmérsékleti és csapadéktérképek. A két utóbbi esetben meghatározták a

mérőállomások érvényességi területeit. Ezáltal ezek az adatok a kiépülőben lévő megyei agroökológiai információs rendszer részeivé válhatnak. Az ARC/INFO által nyújtott új lehetőségre támaszkodva a téma szempontjából nem vizsgált területeket (erdő, település, vízfelület stb.) a talajtérképről kitakarták. E folyamat során az eredeti területfoltok száma megsokszorozódott. Az így képződött új poligonokat egyedi azonosítóval látták el, amelyek a minősítés során kizáró tényezőként szerepelnek. Az egyes térképszelvényekről bevitt vízhálózati adatokat felhasználva a vízfolyások és állóvizek körzetében kísérletet tettek, digitális terepmodell eredményeit figyelembe véve, pufferzónák létrehozására; ezek a talajvíztérképeken fognak szerepelni. A minősítő adatmátrixok felhasználásával ARC/INFO minősítő programok készültek. Az egyes térképszelvényekre elkészült minősítéseket egyesítették, ill. a hiányzó részekre a minősítés tovább folyik.

A Természetföldrajzi Osztály munkatársai az év folyamán egy angol nyelvű útvonalvezetőt, (Grazban) egy társszerzős kötetet, külföldön 3, itthon 2 tanulmányt publikáltak. 5 tanulmányuk vár megjelenésre, itthon 4, külföldön 5 tudományos előadást tartottak, számos szakvéleményt, bírálatot készítettek.

4. témacsoport. A gazdasági–társadalmi átalakulás folyamatainak és területi hatásainak társadalomföldrajza

Témacsoportvezető: DÖVÉNYI Z. oszt.vez. Munkatársak: BECSEI J., IVÁN L., KOCSIS K., KOVÁCS Z., TINERT., KAISER M.-NÉ, LACZKÓ M. A témacsoport célkitűzéseinek megvalósítását nagymértékben szolgálta BERÉNYI I. ig. (témavezetéssel is) és RÉTVÁRI L. (aki egyúttal a 2. témacsoportot vezette, l. ott).

4.1. téma. A települések és a településhálózat átalakulásának irányai és tendenciái.

4.1.1. Városföldrajzi vizsgálatok

4.1.1.1. Budapest és a városrégió szociálgeográfiai konfliktusai

A BERÉNYI I. vezette OTKA téma keretében több mint 90 tényező városrendezési körzetek szerinti feldolgozása fejeződött be. A kiértékelésbe bekapcsolták a müncheni és a bécsi funkcionális térszerkezetelemzés külföldi együttműködők bevonásával elért eredményeit. A téma megvalósítását a DFG is támogatja, ezért a lakáspiac vizsgálata során (KOVÁCS Z.) az eredetileg tervezettnél mélyebb vizsgálatra kerülhet majd sor. Eddig KOVÁCS Z. a budapesti belső városrészek funkcionális átalakulásáról, valamint a főváros regionális szerepkörének változásáról készített anyagokat. Ezek az OTKA feladatok megoldásán kívül több nemzetközi összehasonlító vizsgálatnak is részei voltak (pl. az osztrák kormány finanszírozta Bécs–Prága–Budapest vizsgálatnak). Kutatásai során megállapította, hogy az elmúlt három–négy év politikai változásai új korszakot nyitottak a főváros fejlődésében is. Az új fejlődési szakasz legszembetűnőbb sajátossága a főváros *üzleti szerepkörének megerősödése*, valamint *gyors belső átalakulása* volt.

Budapest felértékelődése nem egyedülálló jelenség a magyar történelemben, napjaink eseményei sok tekintetben analógiát mutatnak a száz évvel korábbi helyzettel. A magyar főváros akkor is a külföldi tőke hídfőállása volt, s az első számú innovációs centrum szerepét töltötte be tágabb környezetében, messze megelőzve fejlettség tekintetében az ország többi részét (a külföldi tőkebefektetések 2/3-a jutott abban az időben is

Budapestre). A múlt század utolsó két évtizedében a maihoz hasonlóan egy modellváltással egybekötött *nemzeti modernizációs folyamat* szemtanúi lehettünk, amely térbelileg roppant koncentrált módon zajlott. A tőkefelhalmozás új formái egyetlen pólus köré rendeződtek, s ez számottevő regionális különbségeket eredményezett. Lényegében ez az egypólusú nemzeti modernizációs modell jellemzi ma Európa keleti periferiájának valamennyi országát, s a jövőben nem is annyira az országok, mintsem a pólusok versengését figyelhetjük majd meg a külföldi tőke és az innováció meghódításáért folytatott küzdelemben.

A *telekommunikáció* fejlődésének Budapest városrekonstrukciós folyamatában betöltött alapvető szerepét TINER T. vizsgálatai szerint jól jelzik a következők:

– A budapesti telefonhálózat múlt századvégi fejlődése és a nemzetközi vonalak kiépítése lehetővé tette, hogy a magyar főváros Közép-Európa információs centruma lehessen.

– 1945 után a központosított tervgazdaság keretei között Budapest ezt a centrum-szerepet elvesztette, ami elsősorban a Nyugattól való elzárkózásnak és a távközlésfejlesztés elhanyagolásának volt a következménye.

– Budapest távközlési helyzete ezért ma csak az ország egyéb területeihez képest mondható kedvezőnek, a telefonhálózat színvonala tekintetében elmaradásunk a fejlett európai országok fővárosaitól számottevő.

– Ebben a tekintetben a késve és külföldi tőkebefektetések segítségével meginduló fejlesztések is csak kb. 5–10 év eltelte után eredményezhetnek felzárkózást az európai élvonalhoz.

– A telefonigénylések nagy száma (1991-ben közel 250 000) miatt a távbeszélőhálózat bővítése a fővárosban csak differenciáltan valósítható meg. Ez azt jelenti, hogy a fizetőképes igénylői kör jut elsősorban telefonhoz, vagyis a telefonellátottság szempontjából már eddig is kedvező helyzetben lévő belvárosi és belbudai kerületek lakosságának előnye ebben a tekintetben tovább nő a peremkerületekben lakókkal szemben.

IVÁN L. Budapest központrendszerének kérdéseivel, ill. a várostest és agglomerációja területi szerkezetének elemzésével foglalkozott.

A téma kidolgozásához kapcsolódóan BERÉNYI I. ig. vezetésével a Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztály munkatársai megkezdték Budapestről egy képes atlasz összeállítását, amelynek célja a funkcionális szerkezet átdolgozásának bemutatása.

4.1.1.2. A Budapest-kép változása

A témakörben KOVÁCS Z. vizsgálatai során többek közt nyilvánvalóvá vált, hogy Budapest belső szerkezete átalakulóban van. Ennek során a lakótelep övezet slumosodása, a belváros felértékelődése figyelhető meg. Az üzleti funkció expanziója a belváros gyors funkcionális és társadalmi átalakulásával jár együtt. Ennek eredményeként a belváros ma már túlságosan értékes ahhoz, hogy pusztán idős emberek lakóhelyeül szolgáljon, s a feltételek adottak a népesség gyors kicserélődéséhez, a *dzsentrifikációhoz*. Egy ilyen népességcsere városökológiai szempontból a korábbi viszonyok gyökeres megváltozását, egyszersmind a nyugati modellhez való visszatérést jelenti.

4.1.1.3. Közép- és kisvárosok vizsgálata

A témakörben IVÁN L. párhuzamokat keresett várospárok kutatása és összehasonlítása formájában a Kárpát-medencében. Első lépésként Zombor (Sombor) és Hajdúböszörmény összevetésével elkészült az alföldi (mezővárosi) példa.

DÖVÉNYI Z. „A kis mezővárosok történeti útja” címen összefoglaló tanulmányt publikált a témakörben.

BECSEI J. szerint az alföldi városok – népességük foglalkozási struktúrája tükrében – agrár jellegüket elvesztették, másrészt – a városiasodás következtében – korábbi közepes nagyságú falvak is városokká fejlődtek.

4.1.2. Falvak földrajzi vizsgálata

IVÁN L. korábban megkezdett vizsgálatait folytatásaként az Alföld középfalvaival foglalkozott. E típushoz tartozó települések helyzetét, (vissza)fejlődését, ill. strukturális változásait vizsgálva több munkát készített: Középfalvak hányattatása a magyarországi Dél-Duna-völgyben; Fejezetek a falufejlésről és/vagy sorvasztás anatómiájáról; Középfalvak helyzete – egy településtípus státuszváltozása – az Alföldön; Az alföldi középfalvak külterületi népességének alakulása a 20. században; Ami a térképről (részben) leolvasható (Egy dél-alföldi település – Vaskút – társadalmi szegregációjának „lenyomata” belterületi térképeken).

4.1.3. Az alföldi tanyarendszer változásai és várható fejlődési irányai

A BECSEI J. vezette új OTKA-témába az osztály több munkatársa bekapcsolódott. Anyaggyűjtés mellett összeállították és publikálták a „tanyabibliográfiát”. BECSEI J. a tanya- fogalom tisztázására törekedve hangsúlyozta, hogy a tanyák funkciói életük során többször változtak, ezért a tanyafogalom változó tartalmú volt, de a fogalom használata ma is indokolt. Megállapította azt is, hogy bizonyos nagyságú magánbirtokok létrejötté esetén tanyakeletkezésre számíthatunk, de tömeges létrejöttük nem valószínűsíthető.

4.2. téma. Poliitikai földrajzi vizsgálatok

4.2.1. Választási földrajzi vizsgálatok

KOVÁCS Z. folytatva korábbi vizsgálatait, eredményeit újabb tanulmányokban összegezte. Újabb megállapításokat tett egyrészt az egyes régiók (pl. Alföld) társadalmának választási magatartására, másrészt a parlamenti mandátumhoz nem jutott kisebb pártok (pl. Agrárszövetség) földrajzi befolyási övezetére nézve. Alföldi vizsgálatait során kísérletet tett arra, hogy az 1990. évi parlamenti választások eredményeinek ismeretében felvázolja egy sajátos történelmi utat bejárt régió társadalmának politikai tagolódását, külön hangsúlyt helyezve a regionális különbségekre, ill. az egyes tájak poliitikai arculatának feltárására.

KOCSIS K. az 1990. és az 1992. évi szlovákiai választásokról készített tanulmányt.

4.2.2. A bűnözés földrajzi aspektusú vizsgálata témakörben KOVÁCS Z. az év folyamán a Dunakanyarra vonatkozóan végzett adatgyűjtést.

4.2.3. Vallásföldrajzi vizsgálatok keretében KOCSIS K. a Kárpát–Balkán térség sajátosságait tárta fel s tanulmányt is jelentetett meg a témakörből.

4.2.4. Az államhatárok szerepe, a határmenti térségek kutatása témakörben KOCSIS K. a horvát–magyar határtérségben végzett vizsgálatokat, s publikációikat is tett közzé a határmenti fekvés kisebbségi településekre gyakorolt hatásáról (horvát–magyar viszonylatban), ill. a nyugati határvidéken élő magyar és osztrák nemzeti kisebbségek térbeli aktivitásáról.

Az osztrák–magyar határszakasz fejlődésének területi különbségei c. téma befejeződött, amelyet BERÉNYI I. a Klagenfurti Egyetem (M. SEGER) és az MTA RKK (BELUSZKY P.) vezető munkatársaival közösen dolgozott ki. Egyértelműen kimutatható volt, hogy a tájhasználat, a kultúrtáj „rendszer-specifikus” sajátosságokat tükröz vissza, amelyek információt adnak a tulajdonviszonyokról, a mezőgazdasági üzemek nagyságáról, a földhasznosítás intenzitásáról. Ezek a tényezők tartósan lesznek jelen a kultúrtájban, amelyeket éppen ezért figyelembe kell venni a határmenti területek közös tervezése során.

4.3. téma. Etnikai földrajzi vizsgálatok

KOCSIS K. fő kutatási témájában 1992-ben főként a Kárpát–Balkán térség etnikai viszonyaival foglalkozott. A fentebbiekben már említeteken kívül összefoglaló tanulmánya jelent meg a Földrajzi Közle-

ményekben s elkészítette „Az etnikai feszültségek történeti–földrajzi háttere a volt Jugoszlávia területén” c. könyv kéziratát, valamint a „Földrajzi szempontú adalékok a közigazgatás és etnikum vizsgálatához” c. tanulmányt, továbbá a „Szlovákia nemzetiségi térképe 1991-ben” és az „Ukrajna nemzetiségi térképe 1989-ben” c. lapokat.

4.4. téma. A Dunakanyar társadalomföldrajzi vizsgálata

A DÖVÉNYI Z. vezette OTKA-témában folyó kutatásban az osztály csaknem valamennyi munkatársa részt vett. Az év folyamán 5 tanulmány készült, köztük RÉTVÁRI L.: A természeti környezet adottságai és állapota és BECSEI J.: Szentendre településmorfológiája c. feldolgozása, továbbá sor került egy kérdőíves felmérésre Esztergomban.

4.5. téma. Társadalmi feszültségmezők földrajzi szempontú vizsgálata

DÖVÉNYI Z. 1992. évi ilyen jellegű vizsgálatai több irányban folytak.

A munkanélküliség vizsgálata 1992-ben még inkább aktuális volt, mint egy évvel korábban. A munkát keresők száma 1992 végére meghaladta a 650 ezret, azaz minden nyolcadik kereső munkanélküli volt, s ezzel a munkanélküliség az első számú társadalmi problémává lépett elő. DÖVÉNYI Z. vizsgálatai elsősorban a területi különbségek kimutatására irányultak. Egyre inkább világossá válik, hogy a közvélekedéssel ellentétben a munkanélküliség elsősorban a vidéki térségekben jelent súlyos gondot, nem pedig a nagyobb városokban. Ez elsősorban azokban a körzetekben járhat visszafordíthatatlan következményekkel, ahol a társadalmi–gazdasági visszaesés sok évtizede tart. Ezeknek az ún. elmaradott területeknek a tömeges munkanélküliség a kegyelemdőfést adhatja meg, s teljes leépülésük, kiürülésük ma már reális veszély.

A nemzetközi vándorlás is egyre inkább az érdeklődés homlokterébe kerül, így indokolt volt a korábban megindult vizsgálatok folytatása (DÖVÉNYI Z.). Az elmúlt években Magyarország gazdasági teljesítőképességéhez viszonyítva a legnagyobb terhet vállalta magára Európában a menekültek befogadása tekintetében, s geopolitikai helyzetünk következtében a közeljövőben sem várható a ránk nehezedő nyomás csökkenése.

A Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztály munkatársainak tollából 1992-ben itthon 2 könyv és 29 tanulmány, külföldön 6 tanulmány jelent meg, további 30 tanulmány kézírata készült, amelyek közül 11-et külföldi szerkesztőségek fogadtak el. 18 hazai, 7 külföldi szakelőadást tartottak, számos szakvéleményt készítettek.

5. témacsoport. A környezeti rendszerek dinamikájának és potenciálváltozásának kutatása és minősítése

Témacsoportvezető: GALAMBOS J. oszt. vez. Munkatársak: TÓZSA I., FEJSZÉS E., közreműködött BAKONYI D., BALOGHNÉ DI GLÉRIA M., HAVAS F.-NÉ

A GIS alkalmazások módszertanában TÓZSA I. továbbfejlesztette az ún. egészségügyi információs rendszer módszertanát, amiről több tanulmányt is közölt.

– J. A. KIMERLING, az Oregoni Áll. Egyetem tanára és TÓZSA I., GALAMBOS J. részvételével megvalósult az EMAP Magyarország program első fázisa. Ez az USA Környezetvédelmi Hivatala által szorgalmazott környezetmonitoringozási rácsháló 1992 május–június folyamán egész Magyarországra elkészült és azt vízminőségi adatokkal töltötték fel, helyszíni mérésekre támaszkodva. A terepmunkában az osztály tagjain kívül a Laboratórium munkatársai is közreműködtek. Az EMAP rendszer 139 „belföldi” kis

vízfolyás vízminta-analízisével fedi le az ország területét. A munkát az USA Környezetvédelmi Hivatala az EMAP rendszer világviszonylatban első, az egész országot lefedő vizsgálati eredményeként értékelte.

– Budapest belvárosában, egy külső budai családiházias övezetben és egy külső pesti lakótelepen személygépkocsi, ill gépjármű márka összehasonlító vizsgálatára került sor 1992. augusztusában, mind a forgalomban résztvevő, mind a parkoló járművek körében. Az adatok kördiagramos feldolgozása elkészült (TÓZSA I., FEJSZÉS E.).

– GALAMBOS J. egyetemi jegyzetet írt a tájökológia elméleti és módszertani alapjainak feltárása témakörben.

– TÓZSA I. a JATE Természetföldrajzi Tanszékével fennálló együttműködés keretében a mátrai mintaterületen – vízminőségmérés oktatást is végezve – a hallgatókkal adatgyűjtést végzett.

– GALAMBOS J. nagy munkája volt a KTM megbízásából az ERDAS GIS szoftver adaptálása, több száz tematikus térkép feldolgozása és minősítése, elemző tanulmány készítése. Ugyancsak a KTM támogatásával készült „A környezetminősítés gyakorlati kézikönyve” (témavezető GALAMBOS J.) és részben a „Műhely” c. tanulmány sorozat (GALAMBOS J., TÓZSA I.).

A kis létszámú Környezetminősítési és Számítástechnikai Osztály 1992-ben 12 tanulmányt tett közzé, 8 kéziratuk vár megjelenítésre, 4 szerződéses munkát adott át a megrendelőknek, köztük az osztályon szerkesztett és előállított Műhely c. kiadványsorozat 12 füzetét, itthon 13, külföldön 6 szakelőadást tartottak, számos szakvéleményt, bírálatot és pályázati anyagot készítettek.

6. témacsoport. Magyarország tájfeldrajzi feldolgozása

Az év folyamán az Északi-középhegység monografikus feldolgozása érdekében a külső szerzők folytatták munkájukat, az intézeti szerkesztési feladatok szüneteltek.

7. témacsoport. Magyarország Nemzeti Atlaszához új lapok szerkesztése

Témacsoportvezető: PÉCSI M. kutató professzor, szervező titkár BASSA L. A munkatársak 1992-ben több lap kéziratot változatát készítették el, ill. széles körű adatgyűjtést végeztek. A tervezett tematika szerint az alábbi térképtervek készültek az év folyamán: „Az új Európa” c. lap (BASSA L.) a kontinens 1993. januári állapotát ábrázolja és bemutatja az egyes országok politikai–gazdasági–katonai elkötelezettségét. A térképhez szerzője az Európai Közösségek szervezetének ábráját, az európai országokról összeállított adatsort, valamint a közép- és kelet-európai országok eseménytörténetének szinkronoptikus táblázatát (1989–1992) mellékelte. Ugyancsak BASSA L. tett javaslatot és készített térképvázlatot egy, a privatizációt és tőkebeáramlást bemutató térképről. Helyi környezeti konfliktusokat ábrázoló térképvázlata beépülhet majd a későbbre tervezett környezetvédelmi blokkba.

A „Parlamenti választások, 1990” c. lapot KOVÁCS Z., a „Magyarország államigazgatása, 1992” c. térképet BECSEI J., „Magyarország és szomszédsága” etnikai térképét KOCSIS K., a „Nemzetközi járműforgalom, 1991” és a „Távközlés, 1991” c. térképeket TINER T. tervezte meg. IVÁN L. a migrációs lap készítésében tett jelentős előrehaladást.

KERESZTESI Z. és a Kartográfiai Osztály a térképek komputeres kivitelezésének előkészítésében, részben megvalósításában, a feltételek megteremtésében játszott fontos szerepet, PÉCSI M. és MAROSI S. az elkészült magyarázók szerkesztésében, BASSA L. fordításokban tartott lépést a szerzői munkálatokkal.

Saját kezdeményezésű és egyéb kutatások

A fenti 7 témacsoportban, ill. a témákban végzett kutatásokon kívül 1992-ből is több olyan intézeti tevékenységet említettünk, amelyek sajátos hazai és nemzetközi kötelezettségek teljesítéséből, vagy kutatói kezdeményezésre valósultak meg, s megoldásuk intézeti céljainkat is szolgálta.

1. BERÉNYI I.–DÖVÉNYI Z. az Institut für Länderkunde (Lipcse) irányításával folyó nemzetközi programban („A kelet-közép-európai átalakulás területi különbségei”) vett részt. Megvizsgálták a magyarországi átalakulás területi különbségeit, a változással összefüggő gazdasági–társadalmi konfliktusok területi sajátosságait. Kimutatták, hogy a volt szocialista országok örökölt területi egyenlőtlenségei a piacgazdaság hatására inkább felerősödnek, mint gyengülnek, mert a nemzetközi tőke a viszonylag fejlett térségeket preferálja a gyors tőkevisszatérülés miatt. Ezért mindenekelőtt a nagyvárosi tőkekoncentráció hatása erősödött fel és szerepe az innovációban meghatározó jelentőségűvé vált.

2. BERÉNYI I. „Az MTA FKI feladatai az európai kutatási irányzatok tükrében” c. tanulmányában megállapította, hogy Európa új regionális fejlődésével összefüggésben fontos feladat tudományterületünk kutatási tendenciáinak felmérése és értékelése. Elsősorban a nemzetközi elméleti konferenciák alapján lehet felmérni az útkeresés különböző európai módjait, amelyek a kutatás, oktatás és közművelődés területén egyaránt jelentkeznek.

3. Az Alföld távlati fejlesztését megalapozó Alföld Projekt keretében, az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet megbízásából intézeti munkatársaink DÖVÉNYI Z. témavezetésével széles körű szakértői–tanulmánykidolgozói tevékenységet folytattak. SOMOGYI S. „A természeti környezet történelmi igénybevételének folyamata az Alföldön 1945-ig” (57 old. + 20 ábra + 9 táblázat); „Az Alföld üdülési, turisztikai és rekreációs adottságai (25 old. + 6 táblázat = 60 old.); „Az Alföld kistájainak ökológiai állapota” (26 old. + 4. táblázat + 1 térkép) és „Az alföldi vízrendezések társadalmi–gazdasági–ökológiai következményei” (37 old. + 6 táblázat + 1 térkép) c. tanulmányokat írta meg. BERÉNYI I. „Az Alföld földhasznosítási szerkezetének átalakulása” címen értekezett (18 old.). BECSEI J. „Az Alföld népességének foglalkozási struktúrája 1990-ben”, „Az alföldi agrárvárosok átalakulása” és „Az alföldi tanyarendszer átalakulása” c., egyenként 1/2 ív terjedelmű tanulmányokat készíttette el. IVÁN L. a „Középfalvak helyzete – egy településtípus státuszváltozása – az Alföldön” és a „Külföldi tőkeérdekeltségű vegyesvállalatok az Alföldön”, KOCSIS K. „Az Alföld társadalmának jelenlegi etnikai szerkezete”, KOVÁCS Z. „Az alföldi társadalom politikai strukturálódása az 1990. évi választások tükrében” (0,7 ív) c. fejezeteket írta meg. DÖVÉNYI Z. a régió munkaerőpiaci helyzetéről értekezett (25 old.).

4. A Fraternité Rt. megbízásából a Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztály munkatársai terjedelmes anyagot készítettek Borsod–Abaúj–Zemplén megye humán környezeti állapotáról. DÖVÉNYI Z.–IVÁN L.–KOCSIS K.–TINER T. „A humán környezet”-tel foglalkozó feldolgozásai a „Mozgástér és alternatívák Borsod–Abaúj–Zemplén megye szociálpolitikájában” c., a Fraternité Rt. kiadásában (Bp.) megjelent kötetben olvashatók. IVÁN L. a megye társadalomföldrajzi vizsgálata során népesség- és településföldrajzi kérdéseket dolgozott fel: tényleges szaporodás, fogyás (népesség-

szám-változás) 1980–89 között; természetes szaporodás, fogyás (1980–89); migráció (1980–89); településhálózati körkép (nagyságkategóriák szerint) 1990-ben. TINER T. a megye településeinek személyközlekedési potenciájáról értekezett. DÖVÉNYI Z. a népesség korstruktúrájával (előregedés) és a személyi jövedelemadó területi különbségeivel, továbbá a humán környezet főbb feszültségeivel, KOCSIS K. a cigány lakosság területi elhelyezkedésével foglalkozott.

5. MAROSI S. a Magyar Földrajzi Társaság 120 éves történetét felölelő tanulmányának egy részét a Társaság ünnepi jubileumi közgyűlésén adta elő; rövidített, földrajz- és biológia szakos tanárok érdeklődésére különösen számot tartó változata két részben, az újonnan alapított „A Természetismeret Tanítása” c. folyóirat 1. és 2. számában jelent meg, a teljes, mintegy 4 ív terjedelmű anyag pedig először 200 példányban a Földrajzi Közlemények 1992. évfolyama különszámaként, a Társaság 1992. évi kecskeméti vándorgyűlésén került a résztvevő tagok kezébe. A Társaság történetét a bevezetés után időszakokra tagoltan mutatta be a szerző. A Társaságunkat életre hívó társadalmi-gazdasági alapok és az útkeresés időszakának, HUNFALVY–VÁMBÉRY–BERECZ korának tárgyalását követően az észlelő tudományos geográfia megteremtését, LÓCZY korát értékelte, majd a szintetizálás kezdeteiről, CHOLNOKY és TELEKI koráról értekezett. Részletesen elemezte a Társaság és a magyar geográfia második világháború utáni újjászervezésének, a munkaegyütteseknek a korszakát, s külön fejezetben a földrajzoktatás kérdéseit, amelyek Társaságunk és szakterületünk egész fejlődése során sarkalatos problémákként éltek. MAROSI sokirányú, részletes értékeléseiből itt csak az 1952. évi újjászervezést követő időszak tudományunkra koncentráló összefoglaló jellemzését közöljük:

– az ötvenes évek a természetföldrajzi és a gazdaságföldrajzi kutatások erős elkülönülésével, ágazati specializációval; ezen belül a természetföldrajz a geomorfológiai, a gazdaságföldrajz a mezőgazdasági, valamint a népesség- és településföldrajzi kutatások túlsúlyával, csak kisebb részben táj-, ill. körzetkutatással jellemezhetők. Utóbbiak is inkább enciklopedikus feldolgozásai egy-egy tájnak, rokontudományi alkotó együttműködéssel;

– a hatvanas évek a regionális kutatások előretörésének időszakaként vehetők számba, de még a természetföldrajz (a táj) és a gazdaságföldrajz (a körzet) szigorú keretein belül, azzal a lényeges különbséggel, hogy a táj kutatás igyekszik a gazdaságföldrajz és a gyakorlati hasznosítás érdekében dolgozni (tájértékelés, tematikus természetföldrajzi térképezés), a regionális gazdaságföldrajzi kutatás pedig figyelembe veszi a természetföldrajzi alapokat, rájuk épít és gyakorlati konzekvenciákat von le. Mindegyiknek megvan persze a saját ágazati és általános földrajzi feladatköre is;

– a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évekig terjedő kereken két évtized nem túl sok, de jellemző példák révén a természet- és gazdaságföldrajzosokból alakult munkacsoportok komplex regionális vizsgálataival jellemezhető, amelyek főként az ország makrorégióinak a területi tervezés megalapozását célzó feldolgozása koncepcióiban és többnyire vaskos kéziratos munkákban öltenek testet. Ebben az újabb irányzatú kutatómunkában a korábbiaknál is nagyobb mértékben vesznek részt rokontudományaink és

-intézményeink képviselői a geofizikustól az erdőszig, a közgazdásztól a várostervezőig. Így nyilvánul meg konkrétan a tudományok integrálódása, a fő cél pedig a természeti és gazdasági-társadalmi szférák kölcsönhatásának feltárásával és bemutatásával a környezeti potenciálok legcélszerűbb hasznosítása, vagyis a gyakorlat szolgálata. Utóbbit teszi egyébként ma már legtöbb földrajzi ágazati tudomány is, amit a gyakorlati és tervező szervek, intézmények megbízásainak hosszú sora tanúsít;

– az utóbbi évtized a már említett módszertani megújulás, új irányzatok meghonosodásának időszaka, rendkívül gazdag termést jelző publikációkkal, szintézisekkel (MNA, Magyarország kistájainak katasztere, természeti erőforrásaink számbavétele, társadalmi, gazdasági környezetünk térbeli elemzése, globális környezeti problémák kutatása, regionális és lokális szintű komplex feldolgozások), miközben – szervezeti változásokkal is összhangban – diszciplináris és regionális differenciálódás is mutatkozik (RKK létrejötte), egyúttal kutatóhelyeink közti gyümölcsöző együttműködés, a nemzetközi együttműködés példátlanul nagymérvű kiszélesedése, ami publikációk tömegében is megmutatkozik.

Tudományunk és szakoktatásunk további megújulása, új igényekhez igazodása csak úgy teljesebbé válhat, ha tovább fokozzuk erőink koncentrációját, együttműködésünket rokontudományi társulatainkkal és az általuk képviselt tudományos intézményekkel, szakemberekkel, s közösen feltárjuk és értékeljük természeti és társadalmi-gazdasági erőforrásainkat, adottságainkat, társadalmunk teljes környezetének védelme, ésszerű hasznosítása, nemzetgazdaságunk fejlesztése, a tudomány és oktatás színvonalának emelése, közműveltségünk fokozása, népünk további boldogulása érdekében – hangsúlyozta a szerző tanulmányában.

6. SOMOGYI S. a Duna-medence Ökológiai Egyezmény Ideiglenes Titkárságának a felkérésére 5 oldalas javaslatot állított össze a nemzetközi munkaprogramhoz, elkészítette Magyarország 100 km²-nél nagyobb vízgyűjtő egységeinek 1:500 000 méretarányú térképét négy változatban (közülük egyet külső munkatárs szerkesztett), s a térképekhez három, összesen 52 oldalas szöveget magyarázót írt.

7. TINER T. „A telefaxellátottság területi különbségei Magyarországon” c. tanulmányában többek között megállapította: A magyarországi távközlésben az új információátviteli technikák lényegesen később jelentek meg mint Nyugat-Európában; A folyamat terjedését erősen gátolja, hogy az új rendszereket egy korszerűtlen és hiányos távközlési alaphálózatra kell építeni; Az új technikák elterjedési jellege klasszikus: a fővárosból a hierarchikus expanzió szabályai szerint terjednek el a térben az új rendszerek. A telefaxot alkalmazók területi és települési megoszlása, valamint funkcionális összetétele jól jellemzi a gazdasági átalakulási folyamatokat, mivel a hierarchikus, centralizált irányító szervezetek, intézmények súlya e folyamatban hasonló, mint a horizontális szervezetségű gazdasági-kereskedelmi szervezeteké.

8. TÓZSA I. a TEMPUS megbízásából Magyarország földrajzi-kultúrtörténeti-történelmi-gazdaságpolitikai helyzetéről angol nyelvű összefoglalást készített, amit sokszorosítva, 120 színes diával illusztrálva, a TEMPUS ösztöndíjasai előadás formájában, tananyagként használnak külföldi egyetemeken.

9. SCHWEITZER F. ad hoc szakértői bizottság tagjaként jelentést állított össze a mátraderecskei CO₂ és radon szivárgás ügyében.

10. SCHWEITZER F. szakértői véleményt adott a százhalombattai olajfinomító olajszennyezésével kapcsolatos témában.

11. SCHWEITZER F. szakértői jelentést írt a paksi téglagyári löszfal természetvédelmi értékévé nyilvánítása érdekében.

12. BALOGH J. a hegyeshalmi kavicsbánya tavak K-i része visszamaradt készleteinek meghatározása és a kavicsbánya felhagyott területeinek térképezése, valamint a bányászati rekultiváció és a többirányú hasznosítás céljából készített szakértői tanulmányt.

13. KOVÁCS Z. és LÓCZY D. befejezte az angol–magyar, magyar–angol földrajzi szakszótár szerkesztését, ami egyetemi jegyzet formájában jelenik meg.

14. TÓZSA I. témavezetésével készült a „Terézváros talajvízviszonyai és talajvízminősége” c. Kmb munka a VI. ker. Önkormányzat megbízásából.

15. TÓZSA I. a VÁTI felkérésére szakértői véleményt írt Belső- és Középső-Józsefváros levegőminőségéről.

16. BASSA L. javaslatára és közreműködésével készül a bécsi Kelet- és Délkelet-Európa Intézetben a térség gazdasági átalakulását tükröző térkép (termelés, migráció, munkanélküliség alakulása alapján).

17. MAROSI S. szakvéleményt és javaslatot készített a síófoki Cinege-völgy természetvédelmi területté nyilvánítása érdekében.

18. BASSA L. „Updating the National Atlas of Hungary” címmel jelentést állított össze az ICA „Atlaszok Bizottsága” (amelynek levelező tagja) madridi ülésére.

19. Az Intézet tucatnyi munkatársa készített OTKA és egyéb pályázatokat, koncepciókat s vett részt előterjesztések, pályázatok, tanulmányok véleményezésében, bírálatában, SCHWEITZER F. az MTA „Ki kicsoda” c. kötet számára az Intézet munkatársai anyagainak összeállításában.

20. Sajátos feladat volt az intézeti felülvizsgálattal összefüggő adatszolgáltatási, értékelő, értelmező–magyarázó anyagok összeállítása–megvitatása. Ilyen volt a „Válaszok az MTA Földrajztudományi Kutató Intézethez feltett kérdésekre” c., 1,3 ívnyi terjedelmű helyzetkép (BERÉNYI I.–MAROSI S.–DÁNIEL M.), a felülvizsgálat második szakaszában összeállított terjedelmes táblázatos dokumentáció (DÁNIEL M., DÖVÉNYI Z., KERTÉSZ Á., SCHWEITZER F., TINER T., TÓZSA I.), bibliográfia (SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ, BÜKI B.) és az értelmezését szolgáló 1 ívnyi terjedelmű, az MTA-hoz küldött dokumentum (BERÉNYI I.–MAROSI S.).

B) Publikációs tevékenység

1992-ben is több kiadó vállalkozott intézeti tudományos eredményeink megjelentetésére, de publikációink jelentős részét most is saját szellemi–kivitelezési–anyagi kapacitásunk jó kihasználásával tudtuk közkinccsé tenni. Az Akadémiai Kiadónál jelent meg a Földrajzi Tanulmányok 22. köteteként BERÉNYI I. „Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései” c. mű (166 old. szerk.: MAROSI S.), a *Studies in Geography in Hungary 27., New Perspectives in Hungarian Geography* c. p. 219 (eds. KERTÉSZ, Á.–KOVÁCS, Z.) kötete, továbbá folyóiratunk, a Földrajzi Értesítő, amelynek szedését, tördelését stb. intézeti

tagjaink végzik, s nyomásra kész anyagot adunk át. Szakképzett, idegen nyelven is szerkesztő–lektoráló–gépíró (szövegszerkesztő–szedő), a nyomdai technikát értő munkatársaink (BASSA L., GALAMBOS J., KERESZTESI Z., LACZKÓ M., LÓCZY D., PORTÓRÓ L.-NÉ, SIMONFAI L.-NÉ, SZABÓ K., SZENTI E.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ, TÁRKÁNYI L.-NÉ, TÓZSA I., VARGA GY.-NÉ) műszaki szerkesztési, leírásai, valamint rajzoló–nyomdai munkálatai eredményeként sikerült számos kiadványt megjelentetni KERESZTESI Z.-NÉ, MOLNÁR M., NÉMETH J., POÓR I. stb. szírvonalas munkája révén.

Saját kiadásban készültek el és jelentek meg az alábbi intézeti kötetek:

VARGA GY.-NÉ szerkesztésében és szedést pótló munkájaként Intézetünk végezte nyomdai munkálatait és jelentette meg a Geographia Medica 1992. évi (22.) kötetét (120 old.) és Supplement 7. (92 old.) kötetét. A Könyvtár (SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ, BÜKI B.) összeállításában, gondozásában és kivitelezésében jelent meg a Magyar Földrajzi folyóirat-repertórium 17. (29 old.), a Földrajzi folyóirat-repertórium 34., 35. füzete (egyenként 61 old.) és a Gyarapodási jegyzék 84–85. összevont száma (12 old. terjedelemben).

A Környezetminőség és Számítástechnikai Osztálynak a KTM támogatásával készült „Műhely” c. tanulmányosorozatában 12 füzetet jelentettek meg (szerk. GALAMBOS J.–TÓZSA I.), KERTÉSZ Á. összeállításában egy 60 oldalas útvonalvezető jelent meg: „ESSC Executive Meeting, Excursion Guide”.

Más kiadóknál megjelent önálló kötet: KOCSIS K.–KOCSISNÉ HODOSI E.: Magyarok a határainkon túl – a Kárpát medencében. 2., javított kiadás. Tankönyvkiadó, 179 p.

Az 1992-ben megjelent könyvfejezetek és tanulmányok száma 83, egyéb közlemények száma kereken 25, több mint 80 szakelőadást tartottunk, mintegy 40 szakvéleményt, számos lektori véleményt, bírálatot készítettünk. Kézírtos munkáink száma 88.

Publikációink nemzetközi és hazai visszhangja kedvező, recenziókban, hivatkozásokban, levelekben is megnyilvánulóan (publikációs adatokat l. még témacsoportonkénti bontásban a részbeszámolókat követően).

C) Kaderfejlesztés, továbbképzés

1. Az elmúlt évben is rendeztünk intézeti *szakmai szemináriumokat*, amelyeken külföldi vendégeink és hazai előadók, intézeti munkatársak egyaránt szerepeltek, s fontos szakmai kérdéseket vitattunk meg.

2. *Tudományos továbbképzés* érdekében számottevő eredmények születtek: HAHN GY. – aki időközben tanszékvezető (szervező) lett a miskolci egyetemen – sikeresen védte meg az Intézetben készített akad. doktori értekezését. TINER T. szakmai vizsgálja, munkahelyi és nyilvános vitailés keretében lezajlott sikeres védése alapján a kandidátusi fokozatot nyerte el és tud. főmunkatársi kinevezést kapott.

Vezető munkatársaink 1992-ben is jelentős szerepet vállaltak a *tudományos minősítés* különböző feladatainak megoldásában. Vizsga- és bírálati bizottságok munkájában BERÉNYI I., KERTÉSZ Á., MAROSI S., RÉTVÁRI L., SOMOGYI S. vett részt. A TMB Földrajzi–Meteorológiai Szakbizottságának elnökeként MAROSI S., tagjaként BERÉNYI I. és SOMOGYI S. vállaltak sok feladatot.

3. A *szakmai továbbképzésben* az intézeti szakszemináriumokon, a Magyar Földrajzi Társaság és rokontudományi társulatok munkájában való aktív részvételen kívül szervezett továbbképzésre is lehetőség nyílt. BÜKI B. könyvtárkezelői tanfolyamra járt, BALOGHNÉ DI GLÉRIA M. és HAVAS F.-NÉ számítógépes tanfolyamon vett részt. BALOGH J. szakmai kvalitásai elismeréseként „Földtani szakértői tevékenység végzésére jogosító engedély”-t kapott a KFH-től.

4. Egyéni *nyelvtanuláson* kívül KOCSIS K. angol (középhaladó) tanfolyamon vett részt, az akadémiai nyelvtanfolyamon SIMONFAI L.-NÉ (angol), TÁNCZOS S.-NÉ (német) tanult, KOVÁCS Z. középfokú német nyelvvizsgát tett.

5. Több munkatársunk 1992-ben is szerepet vállalt a *felsőoktatásban*. SCHWEITZER F. a pécsi JPTE félállású docensként geomorfológiát és geokronológiát ad elő. BECSEI J. a JATE Gazdaságföldrajzi Tanszékén mellékállásban docens, DÖVÉNYI Z.-t oktatói tevékenysége elismeréseként az év folyamán a JPTE c. egyetemi docensévé fogadta, emellett a miskolci Bölcsészegyesület meghívott előadója volt. BERÉNYI I. és KOCSIS K. az ausztriai Klagenfurti Egyetemen tartott előadásokat. GALAMBOS J. a budapesti Kertészeti Egyetemen a tájökológiai tantárgyat oktatta, továbbá környezetrendszertani spec. kollégiumokat tartott a fenti egyetemen kívül a BME-n és a soproni Erdészeti Egyetemen. TÓZSA I. a JATE-n távérzékelés témakörben spec. kollégiumot vezetett.

Több munkatársunk vett részt egy-egy egyetemi spec. kollégiumi foglalkozás és a tanártovábbképzés feladatai megoldásában, hallgatók konzulensi szakvezetésében, oktatási anyagok frásában, bírálatában, egyetemi álláshely-pályázatok véleményezésében (BERÉNYI I., GALAMBOS J., MAROSI S., SZALAI L.). A Közös Piac által finanszírozott TEMPUS program keretében is hozzájárulunk a felsőfokú oktatás színvonalára

emeléséhez. A TEMPUS hálózat koordinációs bizottságában KOVÁCS Z. képviselte Intézetünket. A projekt hozzájárult Intézetünk műszer- és könyvvállományának gyarapodásához, emellett lehetőség nyílt 3 intézeti munkatárs hosszabb nyugat-európai tanulmányújtára is.

TÓZSA I. a magyar–angol tanítási nyelvű szegedi Deák Ferenc Gimnázium 16 diákját érettségiztette földrajzból angol nyelven.

6. Az elmúlt évben is kapcsolódtak Intézetünk tevékenységéhez *ösztöndíjas tanárok* (BOTH M., DULL B.-NÉ, SZABADOS S., TÓBIÁS L., VIDA L.), akiknek a munkáját BERÉNYI I., RÉTVÁRI L., SCHWEITZER F. és SOMOGYI S. irányította.

7. Vezető munkatársaink az elmúlt esztendőben is több fontos *tisztséget* töltöttek be és aktívan dolgoztak több testületben: IGU, ICA, INQUA és nemzeti bizottságaik, Kárpát–Balkán Geomorfológiai Bizottság, Magyar Földrajzi Társaság, Magyarhoni Földtani Társulat, Magyar Hidrológiai Társaság, MTA testületek, bizottságok, FM, KTM, TIT, több más tudományos társaság, szerkesztőbizottságok, Budapest Főváros Környezetvédelmi Bizottsága, Pesterzsébet–Soroksár Önkormányzat Környezetvédelmi Bizottsága, Magyarországi Radiológiai Bizottság, Technológiai Transzver Centrum, Teleki László Alapítvány Tudományos Tanácsa, Határon túli Magyarok Hivatala, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. Különösen sok ilyen feladatot oldott meg sikeresen BALOGH J., BASSA L., BECSEI J., BERÉNYI I., DÖVÉNYI Z., GALAMBOS J., JUHÁSZ Á., KERESZTESI Z., KERTÉSZ Á., KIS É., KOCSIS K., LÓCZY D., MAROSI S., PÉCSI M., RÉTVÁRI L., SCHWEITZER F., SOMOGYI S., SZALAI L., TINER T. Az INQUA Paleogeográfiai Bizottságának elnöke, PÉCSI M., titkár-munkatársai KERESZTESI Z. és BASSA L. munkaprogramokat készítettek, vezetőségi üléseket szerveztek.

D) Az Intézet hazai kapcsolatai

Hagyományos két- és többoldalú hazai kapcsolataink az év folyamán is gyümölcsözőek voltak rokontudományi intézményeinkkel, testületekkel, tanszékekkel, országos hatáskörű szervekkel, önkormányzatokkal, üzemekkel, gyakran szerződéses formában is (MTA, MÁFI, FTV, FÖMI, MH TÁTI, KTM, OMSZ, KV, RKK, TAKI, ÖBKI, MFT, TIT, Erdi Földrajzi Múzeum, Fővárosi és több kerületi Önkormányzat, PAV, az előző fejezet utolsó pontjában említett szervezetek, földrajzi és rokontudományi tanszékek tucatjai).

E) Nemzetközi kapcsolatok

I. Hazai nemzetközi rendezvények

Az 1992. esztendőben viszonylag kevesebb nemzetközi rendezvényünk volt idehaza s a szokásosnál kisebb számú csoport szakmai programját biztosítottuk, ill. segítettük.

1. KERTÉSZ Á. az ESSC Executive Committee konferencia szervezése és lebonyolítása mellett részt vett – VÁRALLYAY GY. felkérésére – az USDA szervezésében ápr. 27–máj. 3. között rendezett „Soil erosion prevention workshop” munkautülésen.

2. Májusban az Osztrák Földrajzi Társaság H. FISCHER vezetésével Magyarország–Erdély tanulmányutakat szervezett. A hazánkat érintő szakasz programjának szervezésében és a szakmai vezetésben SCHWEITZER F. és KIS É. vállalt jelentős szerepet.

3–4. Szept.–okt. folyamán szinte egyidejűleg tartózkodtak Intézetünkben a Krasznójarszki Egyetem Földrajzi Intézetének munkatársai (A. JAMSZKIH és csoportja), valamint a Hsziani Löszlaboratórium és a Pekingi Földtani Intézet munkatársai (WEN CHANGEN és csoportja), akiknek részben közös programokat (szeminárium, számos előadással, vitákkal), terepi bemutatókat, tanulmányutakat szerveztünk–vezettünk (SCHWEITZER F., PÉCSI M., BALOGH J., BASSA L., MAROSI S., JUHÁSZ Á., KIS É., HORVÁTH G.).

5. Októberben E. NIEDERLEITINGER és munkatársai – a berlini Lorenz Geofizikai Intézet kutatói – folytattak Intézetünkkel konzultációt; tanulmányútjuk megszervezését, a terepi szakvezetést SCHWEITZER F. és KIS É. biztosították.

6. KOVÁCS Z. az European Science Foundation budapesti konferenciáján részt vett külföldi szakembereknek autóbuzos városökológiai túrát vezetett.

7. A Svájci Építészaknara delegációja szakmai programjának biztosításához IVÁN L. és KOVÁCS Z. járult hozzá a főváros IX. ker. városrehabilitációs területének bemutatásával, ill. előadás tartásával. Emellett egy-egy cambridgei, liverpooli és ljubljanei teregyakorlatozó diákcsoport programját biztosították munkatársaink (előadások tartásával is KOVÁCS Z.).

II. Részvétel külföldi nemzetközi rendezvényeken

– A Krasznajorszki Egyetem Földrajzi Intézete szervezésében PÉCSI M. és SCHWEITZER F. vett részt 3 hetes terepkeresésen az Angara mellékén aug. 7–20. között.

– Az IGU Kárpát–Balkán Bizottsága 1992. szept.-i losinji szimpóziúmán és az okt. 5–11. között rendezett „Geomorfológia és a tenger” c. nemzetközi szimpóziúm SCHWEITZER F. vett részt.

– Az IGU 27. Nemzetközi Földrajzi Kongresszusán Washingtonban KERTÉSZ Á. és KOVÁCS Z. vett részt aug.-ban; mindketten előadást tartottak „GIS applications in regional planning”, ill. „Assessing the postwar urban development in Budapest” címen.

– BASSA L. márc. 11–13. között részt vett Brnóban a Kelet-Közép-Európa környezetgazdálkodási térképe bemutatóján, ahol előadást tartott Magyarország környezeti állapotáról.

– KERTÉSZ Á. márc. 5–8. között részt vett a bostoni Earthwatch konferencián és ott előadást tartott: „Hungarian Lake Survey” címmel.

– KERTÉSZ Á. ápr.-ban a müncheni EGIS konferencián vett részt és MÁRKUS B.-val-MEZŐSI G.-ral közösen előadást tartott „Soil erosion assessment using GIS methods” címmel.

– A Saint Cloud-ban (Franciaország) rendezett „International Symposium on Farm Land Erosion in Temperate Plains Environments” c. konferencián KERTÉSZ Á. LÓCZY D.-sel és VARGA GY.-gyel jún.-ban közös előadást tartott „Water input/output and soil erosion on a cultivated watershed” címmel.

– A silsoei ESSC konferencián ápr.-ban „Estimation of soil loss in a tributary of Lake Balaton catchment” címmel tartott KERTÉSZ Á. előadást.

– KOVÁCS Z. a VIII. Lengyel–Magyar Földrajzi Szemináriumon, Zielona Gorában képviselte Intézetünket és tartott előadást.

– BASSA L. okt. 7–11. között Bécsben részt vett a „Conditions and perspectives of environment in Central and Eastern Europe” c. szimpóziúm és előadást tartott „What is next for the Hungarian environment?” címmel.

– BECSEI J. az Alpok–Adria Régió területfejlesztési munkaközösség tagjaként vett részt Triesztben „Az európai integráció és a területrendezési politika 1993 küszöbén” c. konferencián.

– DÖVÉNYIZ. a Bécsben okt. 22–26. között rendezett Közép-Európa konferencián „Platz und Chancen Ungarns in Mitteleuropa” címmel tartott előadást.

III. Egyéb tanulmányutak

1. Akadémiai és államközi cserekeretben, részben intézeti meghívásra és támogatással az alábbi kutatók jártak Intézetünkben, vettek részt konzultációkon és terepbejárásokon (az I. pontban említett csoportokon kívül):

– KOVÁCS Z. részt vett nyolc, hosszabb–rövidebb ideig az Intézetünkben vendégeskedő külföldi kutatóprogramjának lebonyolításában, név szerint R. WIEBNER (München), P. GOVAN (London), O. SINGH (India), A. SWAIN és D. SADLER (Durham), DR. OBEK (Opole), D. SIBLEY (Hull), U. SAILER-FLIEGE (Heidelberg).

– BASSA L. is részt vett az említettek egy részén kívül számos további külföldi vendég: J. A. KIMERLING, B. FRENZEL, J. HINRICHSEN, A. JAMSZKIH stb. szakmai programjának lebonyolításában, előadások tolmácsolásában, NY. LEBEGYEVA, N. SZAPOZSNYIKOVA, N. KAZANCEV kísérésében.

– CH. TARNÓCAI, a kanadai Centre for Land and Biological Resources (Ottawa) professzora magyarországi szakmai programját nov.-ben SCHWEITZER F., KIS É. és FODOR T.-NÉ biztosította.

– BOGNÁR A., a Zágrábi Egyetem Földrajzi Intézetének geomorfológus professzora és igazgatója nov.-i magyarországi programját SCHWEITZER F., KIS É., KOCSIS K., SCHEUER GY., FODOR T.-NÉ szervezte és vezette.

– B. FRENZEL, a Hohenheimi Egyetem (Stuttgart) professzora magyarországi tanulmányútját okt.-ben PÉCSI M., KIS É., KERESZTESI Z. és BASSA L. konzultációi és szakvezetési tettek hasznosság, aki dec.

elején akadémiai tiszteleti taggá választása alkalmából a holocén kori klímaváltozásokról tartott székfoglaló előadást Intézetünkben.

– K. KIRCHNERrel, a Cseh Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete (Brno) munkatársával terepi konzultációra, az antropogén hatások vizsgálatára, térképezésére, valamint a geoökológiai térképezés és a környezetvédelmi kutatások témakörében a két intézet közötti együttműködési lehetőségek áttekintésére került sor JUHÁSZ Á., BALOGH J. és BASSA L. részvételével.

– K. NATEKkel, a Szlovén Tudományos Akadémia Földrajzi Intézete (Ljubljana) munkatársával JUHÁSZ Á. folytatott konzultációt együttműködési témában.

– A. A. VELICSKO, a SzUTA Földrajzi Intézetének professzora magyarországi szakmai programját nov.-ben PÉCSI M., BALOGH J. és KERESZTESI Z. szervezte.

– L. ZÖLLERrel, a heidelbergi egyetem professzorának magyarországi tanulmányútja során júl.-ban alapfeltárásokból mintavételezésre került sor PÉCSI M., SCHWEITZER F., BALOGH J. közreműködésével.

– J. FRECHENnel, a Kölni Geológiai Intézet professzorával is mintagyűjtést végzett TL vizsgálatokhoz aug.-ban SCHWEITZER F. és BALOGH J.

2. Intézetünkben a következő munkatársak tartózkodtak hosszabb ideig külföldön, jórészt egyezményes tanulmányúton, vagy meghívásra:

– Egyezményes csere keretében 1 hetes tanulmányúton vett részt JUHÁSZ Á. és KOCSIS K. a ljubljani Földrajzi Intézetben.

– Az olasz–magyar együttműködési lehetőségekről folytatott konzultációt JUHÁSZ Á. a Trieszti Egyetem Ökológiai Intézetében.

– Az MTA és a Mongol Tudományos Akadémia közötti egyezményes csere keretében 1992 aug.-ban 2 hetes ulánbátori és nyugat-mongóliai (Magas-Altáj) tanulmányúton – terepbejáráson – vett részt KIS É. és LÓCZY D.

– LÓCZY D. 1992. jan. 1–dec. 31. között Humboldt-ösztöndíjas volt a darmstadti Műszaki Egyetemen. Kutatási témája: Mezőgazdasági hasznosítású kisvízgyűjtő környezeti terheltségének vizsgálata az Odenwald-hegység nyugati peremén. Ugyancsak Darmstadtban járt 1 hetes tanulmányúton SZALAI L.

– A grazi DIBAG intézetben közös projekt előkészítése céljából munkamegbeszélésen (3 nap) vett részt KERTÉSZ Á., ill. 1 hetes tanulmányutat tett SZALAI L.

– BASSA L. és KERESZTESI Z. máj. 18–20. között a bécsi egyetemeken és a Freytag–Berndt cégnél tájékozódott a számítógéppel segített térképkészítés témában.

– KERTÉSZ Á. 6 hetet töltött Poitiersben TEMPUS program keretében, a francia oktatási rendszer, GIS adatgyűjtés és regionális problémák tanulmányozása céljából.

– SIMONFAI L.-NÉ a TEMPUS program keretében 6 hetes angliai tartózkodása alatt tanulmányozhatta a Nottingham Polytechnic és más, a városban lévő könyvtárak tevékenységét.

– KERTÉSZ Á. a DFG–MTA együttműködés keretében a Trieri Egyetemen töltött 8 napot tapasztalatsere és adatfeldolgozás céljából.

– KERTÉSZ Á. egy hetet tartózkodott Ausztriában, egyezményes cserekeret terhére. A bécsi BfWF intézményét és a grazi TU Földtani Tanszékét kereste fel, közös projekt előkészítése céljából.

– A Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztály munkatársai (BERÉNYI I., DÖVÉNYI Z., IVÁN L., KOVÁCS Z., TINER T.) Bécs–Budapest–München összehasonlító városföldrajzi vizsgálata céljából, a BERÉNYI I. vezette OTKA-téma keretében júl. 6–12. között müncheni tanulmányutat tettek, adatgyűjtést végeztek a Műszaki Egyetem Földrajzi Tanszékén, ill. a Münchener Egyetem Földrajzi Intézetében.

– IVÁN L. az év folyamán kétszer is járt Franciaországban. Először máj. 6–jún. 15. között a TEMPUS program keretében társadalomföldrajzi vizsgálatokat végzett a Poitiers-i Egyetem Földrajzi Tanszéke patronálásával, majd okt. 19–25. között cserekeret terhére Párizsban a CNRS támogatásával folytatott főleg településföldrajzi–urbanizációs kutatásokat.

– GALAMBOS J. három, átlagosan 1 hetes tanulmányutat tett az év folyamán Moszkvába, Saigona és Grenobleba.

– KOCSIS K. dec. 3–5-én Ljubljanában tartott előadást „Changes in the ethnic structure of the Carpatho–Balkan Regions, Social Geography in Theory and Practice” címen.

– BERÉNYI I. ig. kuratóriumi tagként számos alkalommal vett részt tanácskozásokon Lipszében, az Institut für Länderkunde meghívására.

F) Funkcionális szervezeti egységek tevékenysége

1. A Könyvtár–Dokumentációs Osztály (SIMONFAI L.-NÉ vezetésével BÜKI B., NAGY J.-NÉ nyugdíjas, TÁNCZOS S.-NÉ, GYURICS J.-NÉ) állománygyarapító és feldolgozó tevékenysége során bizonyos emelkedés tapasztalható az elmúlt évhez képest, bár idegennyelvű könyvet nem tudtak venni, csak csere és ajándékozás útján jutottak hozzá. A TEMPUS program keretén belül 2000 ECU-t és egy PS/1 számítógépet kapott a Könyvtár. A hozzá tartozó Laser printer a Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztályra került. Az Intézzel együtt öt intézményi rendelési javaslatát vitték gépre (SIMONFAI L.-NÉ) és a rendelést május 7-én az Academic Bookshopnak leadták.

Az állománygyarapításra fordított 508 373 Ft-ból könyv- és térképvásárlásra 75 472 Ft-ot, folyóirat rendelésre 432 901 Ft-ot költöttek. Ebből 45 672 Ft a magyar rendelés. A könyvvásárlás jelentős része OTKA témák terhére történt. A Könyvtár teljes állománya 65 192 db, 7 485 735 Ft értékben. A beérkezett dokumentumok feldolgozása (SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ), a folyóiratok nyilvántartása (BÜKI B.) naprakész.

A Könyvtár cserekapcsolatai jelentős mértékben csökkentek, mivel számos volt szocialista ország lemondta a cserét, kiadványaikhoz csak pénzért lehet hozzájutni. A *Studies in Geography in Hungary* év folyamán megjelent 26. kötetét külföldi cseréseink kapták, magyar nyelvű csereanyagunk a Földrajzi Értesítőn kívül a Földrajzi Tanulmányok 22. kötete, valamint könyvtári kiadványaink, a földrajzi repertóriumok idegen és magyar nyelvű változata és a gyarapodási jegyzékek (TÁNCZOS S.-NÉ). Könyvtárközi kölcsönzésben 44 dokumentumot küldtek és 7 érkezett. A kölcsönzött dokumentumok száma 823 volt, a helyben használt dokumentumok nélkül. A középiskolai tanulmányi versenyen résztvevő diákok rendszeresen látogatják könyvtárunkat, Budapestről és vidékről egyaránt. Közülük jó néhányan értek el szép eredményt, bekerültek az első tíz helyezett közé. Az egyetemi és főiskolai hallgatók szintén állandó látogatói a Könyvtárnak, mivel folyóiratfeldolgozó munka, témafigyelés csak itt van (SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ, BÜKI B.).

A Könyvtár igen eredményes könyvterjesztői tevékenységet végzett (TÁNCZOS S.-NÉ): Magyarország kistájainak kataszteréből 47 példányt (58 750 Ft), egyéb intézeti kiadványból 183 db-ot (65 741 Ft) adtak el.

A dokumentációs tevékenység során nagy erőfeszítéssel, részben alkalmi munkavállalás és az MTA RKK-val való jó együttműködés révén eddig sikerült változatlanul folytatni a folyóiratok feldolgozását (SIMONFAI L.-NÉ, NAGY J.-NÉ), gépre vitelét (BÜKI B.) és kiadvány formájában való megjelentetését (SIMONFAI L.-NÉ, BÜKI B.). A visszajelzések szerint igénylik és jól hasznosítják veszik az egyetemek és főiskolák oktatói és hallgatói egyaránt ezt a szolgáltatást, amely az országos feladatkörű szakkönyvtár kritériumát kimeríti.

Az adatbázis folyamatos továbbépítése eredményeként (SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ, BÜKI B.) a bevitt rekordok száma az év végén: Földrajzi Értesítő 1143, Földrajzi Közlemények 286, FKI 1003, kandidátusi disszertáció 145, löszbibliográfia 746, Magyar földrajzi folyóirat-repertórium 742 (csak kurrens anyag); (külföldi) Földrajzi folyóirat-repertórium 664 (csak kurrens anyag).

A Könyvtárnak a B) fejezetben már említett dokumentációs kiadványain kívül befejeződött az angol–magyar, magyar–angol földrajzi szakszótár anyagának gyűjtése. A végső eredmény 4640 szó (TÁNCZOS S.-NÉ). Várható megjelenése: 1993.

Az OTKA T 4511 „Az alföldi tanyarendszer változásai és várható fejlődése” c. témához 350 tétel bibliográfiát készítették, ami önálló kiadványként is napvilágot látott (TÁNCZOS S.-NÉ). Részt vettek továbbá a környezeti állapot hatásvizsgálatával foglalkozó OTKA téma irodalomgyűjtésében (SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ). Bibliográfiát állítottak össze humánökológia és szociálgeográfia témakörben a Janus Pannonius Tudományegyetem Társadalomföldrajzi Tanszék felkérésére (SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ).

A Földrajzi Értesítő és a Földrajzi Közlemények cikkeiből 23 abstract készült az INTERGEO számára (KOVÁCS Z.), amit elküldtek.

Az Intézet átvilágításával kapcsolatban bibliográfiát készítettek az Intézet munkatársainak 1986–1991. közötti publikációjából és közreműködtek különböző adatgyűjtésben (pl. hivatkozások; (SIMONFAI L.-NÉ, TÁNCZOS S.-NÉ, BÜKI B.); s számos egyéb feladatot oldottak meg sikeresen (könyvkiállítások rendezése, könyvismertető, prospektusok készítése, külföldi időszaki kiadványok reprintjeinek folyamatos ellenőrzése, kötelempéldány beszolgáltatás, Nemzeti Periodika Adatbázis anyagának revíziója, az OSZK Külföldi Könyvek Központi Katalógusától kapott cédula anyagának feldolgozása [Nagy J.-né] stb.).

GYURICS J.-NÉ xeroxozási teljesítménye 88 168 oldal volt az év folyamán.

2. A *Kartográfiai Osztálynak* (KERESZTESI Z. vezetésével EVERS K., KERESZTESI Z.-NÉ, MOLNÁR M., POÓR I., PORTÓRÓ L.-NÉ) újszerű feladata volt: *computer kartográfia-Földrajzi Információs Rendszer (FIR)* alkalmazása. Már a korábbi években is felmerült a gondolat – amely az MNA AKA keretében folyó munkálatok kapcsán most megerősödött –, hogy a térképszerkesztés és -készítés bizonyos fázisait, a gyors adatfeldolgozás és naprakészen tartás lehetőségét számítógép segítségével kellene megoldani. Ha a térképkészítést valamely grafikai feladat megoldásaként kezeljük, akkor ehhez elég sok szoftver áll rendelkezésre. Esetünkben ez azonban csak félmegoldás lenne. Az Intézet szakmai profilja szempontjából elsősorban az kívánatos, hogy elkészült térképek valamely kutatási feladat eredményét reprezentálják és belőlük problémák megoldására alternatív javaslatokat lehessen tenni. Ebben az esetben a feldolgozásnak csak az a módja jöhet számításba, amikor az adatokat egy földrajzi információs rendszerben tároljuk és a munka során onnan kérjük le azokat. E cél megvalósítása érdekében nagyon sok hazai és külföldön használatos GIS szoftver közül választotta ki az Osztály az amerikai ESRI *Arc/Info* workstationra írt szoftverét. A szoftver pc-s verzióját több év óta használják az Intézetben, ezért várhatóan az alkalmazás, ill. a betanulás könnyebb megoldás, mint egy teljesen idegen szoftver esetében. Működtetéséhez grafikus környezetben dolgozni képes számítógépet vásároltunk: *Sun SPASRC station IPX*-et. Mind a számítógép, mind a szoftver installálva van. Mivel ez a számítógép a pc-vel ellentétben nem DOS-os, hanem UNIX-os operációs rendszerrel működik, ezért üzemeltetését külön meg kellett tanulni. A rendszer segítségével folyt az MNA lapjainak szerkesztési munkáihoz szükséges grafikai alapadatok készítése (l. alább). A fenti FIR lehetőségeinek teljes kihasználása és hatékony működtetése túlmegy a Kartográfiai Osztály keretein. Értelmes és célszerű szervezése, valamint adatokkal való folyamatos feltöltése az egész Intézetnek komoly hasznára válhat.

Az Osztály jelentős feladatokat oldott meg az *MNA AKA munkák* során (l. 7. témacsoport), kiadványok szerkesztésében és sokszorosításában (l. B) fejezet) és részt vett OTKA és egyéb kutatási témák, összehangolt feladatok sikeres megoldásában, térképek, ábrák szerkesztésében, rajzolásában, fotók és egyéb illusztrációk készítésében.

3. A *Talaj- és Kőzetvizsgáló Laboratórium* (BALOGHNÉ DI GLÉRIA M., HAVAS F.-NÉ) a Geomorfológiai Osztály keretében működve, de más osztályok igényeit is teljesítve sokoldalú terepfelvételezési, laborvizsgálati, térképszerkesztői-kivitelezői és feldolgozó-értékelő tevékenységet végzett. Többek között típusos és homokos löszfeltárások szelvényezése és mintázása, laboratóriumi elemzése; infúziós löszterületek litológiai vizsgálata keretében az abonyi téglagyár 10 m-es szelvényének, valamint 3 m-es fűrésszelvény leírása, mintázása (35), utóbbiak fizikai, kémiai laboratóriumi elemzése, paleomágneses és ásványtani vizsgálata; Paks környékéről 20 db 1:10 000-es térkép (lejtőkategória, geomorfológia, geoökológia, lejtőkitettség) színezése; a szászhalombattai olajfinomító környezetiéről 11 db 1:10 000-es geomorfológiai környezetminősítő térkép színezése; a szigetközi Öreg-Duna ártéri területein fúrások, feltárások szelvényezése, 35 db talajminta begyűjtése, fizikai és kémiai elemzése, a vízgazdálkodási és szikesedési folyamatok 5 db vízmintán és terepen való vizsgálata, a kutatási eredmények összefoglalása.

Az intézeti munkacsoportok számára végzendő feladatok:

A Természetföldrajzi Osztály (KERTÉSZ Á.) feladataihoz kapcsolódva a Balaton-projekt keretében és Csákvár talajeróziós állomáson begyűjtött talaj- és vízminták elemzése, eróziós hordalék mérése, vízmintákból szárazanyag vizsgálat (350), talajmintákból (210) nedvesség meghatározás, lebegtetett hordalék elemzése (60 minta).

Az Earth Watch (KERTÉSZ Á.) program keretében begyűjtött 55 db talajminta szemcseösszetétel, CaCO₃, humusz, pH elemzése; az EMAP projekt (TÓZSA I.) keretében 80 vízminta begyűjtése, helyszíni vizsgálata (oldott oxigén, pH, NO₃, NO₂, keménység).

A Laboratórium a fentiekben kívül több intézménnyel, egyetemen együttműködve is számos vizsgálatot, feldolgozást végzett, más-más laboratóriumi módszerrel való feldolgozások egyeztetése céljából, miközben egyetemi laboráns betanítására is vállalkoztak.

A Laboratórium 1992-ben atomabszorpciós spektrofotométert kapott, aminek beüzemelése az év folyamán megtörtént, kezelését elsajátították.

G) Igazgatás, ügyvitel

BERÉNYI I. ig., MAROSI S. ig.h., TINER T. tud. titkár az osztályvezetőkkel, a titkársági munkatársakkal (SZABÓ J.-NÉ, TÁRKÁNYI L.-NÉ, VARGA GY.-NÉ, VENYIGE L.-NÉ), valamint a Gazdasági Osztállyal és Gondnoksággal (DÁNIEL M. gazdasági vezető, FILISZÁR L.-NÉ, GLEMBÁ I.-NÉ, LEDÉNYI A.-NÉ, NEMES J.-NÉ, STIPICH B.-NÉ) 1992-ben is sikerrel igyekeztek az Intézet szellemi és anyagi kapacitását kamatoztatni, célszerűen koncentrálni, az Intézetet a nehéz körülmények között is működtetni, s – különösen az említett akadémiai felülvizsgálat kapcsán, de egyebekben is – tevékenységéről részletes, alapos, sokoldalú frásos és szóbeli tájékoztatásokat adni, ezáltal munkánkat elismertetni.

Brit–Magyar Geomorfológiai Szimpózium, Budapesten¹

A szimpóziumra 1993. május 5–9. között a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézetében került sor, és a Brit Geomorfológiai Kutató Csoport (BGRG) öt tagja vett részt: Dr. BRUNSDEN (King's College, London), D.K.C. JONES (London School of Economics), J. HOOKE (University of Portsmouth), valamint T. BURT és J. BOARDMAN (University of Oxford).

A délelőtti ülészak a „Környezeti veszélyforrások, környezetszennyezés” címet viselte és a következő témájú előadásokból állt: csuszamlások gyakorisága (BRUNSDEN), csuszamlásveszély minősítése (JONES), nitrátveszteség (BURT), erózió- és árvízveszély (BOARDMAN) és folyómeder-változékonyság (HOOKE).

Délután a jelenleg folyó magyar kutatásokról hangzottak el rövid összefoglalók, amelyek a negyedik század geomorfológiai kérdéseivel (PÉCSI M.), csuszamlásokkal (SZABÓ J.), talajerózióval (KERTÉSZ Á.), agroökológiai felmérésekkel (SZALAI L.), az árterek ökológiájával (LÓCZY D.), valamint paleo vulkánok morfológiájával (KARÁTSÓN S.) foglalkoztak. A nap eseményeit munkamegbeszélés zárta, amelyen a magyar geomorfológusok, a BGRG és a Geomorfológusok Nemzetközi Szövetsége (IAG) közötti szorosabb együttműködés lehetőségeit vitattuk meg. A megfogalmazott javaslatok a BGRG Végrehajtó Bizottsága elé kerülnek.

A szimpóziumot kétnapos szakmai kirándulás követte. Az első napon SZABÓ J. (Debrecen) miocén agglomerátumban kialakult, nagy méretű csuszamlásos formákat mutatott be Szentendre környékén. A visegrádi és esztergomi kitűnő kilátóhelyekről letekintve hosszasan megvitattuk a Duna dunakanyari szakaszának kialakulását. Tokod környékére a bányászkodás okozta kiterjedt felszínrogyásos területre vezetett bennünket JUHÁSZ Á. (FKI), ahol részletes geomorfológiai térképezést végzett (1:10 000-es méretarányban). Az napi szálláshelyünk, Veszprém felé haladva hegyláb felszíneket (hordalékkúpokat, glacisokat) láttunk, amelyek heves vitát váltottak ki a brit vendégek körében.

A második nap Zirc környékén JUHÁSZ Á. denudációs kronológiai magyarázatával kezdődött, amelynek során igen érdekes, eltemetett toronykarsztok fényképeit is bemutatta. KERTÉSZ Á. (FKI) ismertette a Balaton egyik, mezőgazdasági hasznosítású részvízgyűjtőjében folytatott talajeróziós kutatásait. A délutáni tóparti terepbejárás témája a magaspartok csuszamlásainak tanulmányozása volt. Az éjszakát a tihanyi Limnológiai Intézet Balaton parti szállójában töltöttük. Még az utolsó délelőttön is alkalmunk volt aktív csuszamlásokat látni a tó partján, és megismerkedhettünk a tihanyi, vastag üledékekkel kitöltött, 5–2,5 Ma korú vulkáni kráterekkel is.

A brit résztvevők köszönetet kívánnak mondani LÓCZY Dénesnek, aki megszervezte látogatásuk programját, PÉCSI Mártonnak a Földrajztudományi Kutató Intézetben és Balaton melletti nyaralójában tanúsított vendégszeretetéért, valamint SZABÓ Józsefnek és JUHÁSZ Ágostonnak, akik bemutatták nekünk kutatási eredményeiket.

Fordította LÓCZY DÉNES

JOHN BOARDMAN²

¹ A BGRG tájékoztató kiadványában (Geophemera, No 59. 1993. július) megjelent beszámoló teljes szövege.

² Oxfordi Egyetem, Földrajz Tanszék, Környezeti Változások Kutatócsoportja